

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Οι Επιπτώσεις της Κρίσης στη Δεύτερη Γενιά Μεταναστών από την Αλβανία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνα Θανάση

Αθήνα, 2020

Τριμελής Επιτροπή

Ψημμένος Ιορδάνης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Παπαδοπούλου Δέσποινα, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Σκαμνάκης Χριστόφορος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright© Κωνσταντίνα Θανάση, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό η κερδοσκοπικό, εκπαιδευτική ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να τηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των απόψεων της συγγραφέως.

*Σε όλους εκείνους τους νέους,
μετανάστες ή μη,
που μάχονται κόντρα στον άνεμο...*

Περίληψη

Η εργασία επιχειρεί να μελετήσει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις ζωές των νέων δεύτερης γενιάς μεταναστών από την Αλβανία. Η υπόθεση εργασίας υποστηρίζει ότι η δεύτερη γενιά ενώ σημειώνει αξιόλογη εκπαιδευτική πορεία ταυτόχρονα συναντά δυσκολίες στην επαγγελματική της αποκατάσταση που προκύπτουν εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Για τον ίδιο λόγο υποστηρίζεται ότι υπάρχει υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου. Αυτά αναδεικνύονται μέσα από την βιβλιογραφική ανασκόπηση στο θεωρητικό σκέλος και επιβεβαιώνονται από τα ευρήματα στο εμπειρικό. Ταυτόχρονα, μέσω των πέντε (5) ημιδομημένων σε βάθος συνεντεύξεων φωτίζονται και άλλες διαστάσεις των παραπάνω επιπτώσεων όπως είναι η εξάρτηση από την οικογένεια, η δυσκολία δημιουργίας δικής τους καθώς και η απαισιοδοξία για το μέλλον.

Λέξεις Κλειδιά: *Οικονομική Κρίση, Δεύτερη Γενιά Μεταναστών, Αλβανία*

Abstract

The thesis tries to study the consequences of the financial crisis in the lives of second-generation immigrants from Albania. The study argues that the second generation even though notes a remarkable educational route at the same time meets difficulties in its professional restoration resulting from the financial crisis. For the same reason, we argue that there is a degradation of their living standards. These emerge through the literature review on the theoretical part and get confirmed by the empirical findings. At the same time, through five (5) semi-structured in-depth interviews, other dimensions of the above effects are highlighted such as family dependency, the difficulty of creating their own as well as pessimism about the future.

Key Words: *Financial Crisis, Second-Generation Immigrants, Albania*

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Abstract	4
Εισαγωγή.....	6
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΣΚΕΛΟΣ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: Μετανάστες και Κρίση: Η Νέα Πραγματικότητα	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: Οι Επιπτώσεις της Κρίσης στη Δεύτερη Γενιά Μεταναστών από την Αλβανία.....	19
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΣΚΕΛΟΣ	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: Η Μεθοδολογία της Έρευνας.....	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: Τα Ευρήματα της Έρευνας	29
4.1. Τα Πρώτα Χρόνια στην Ελλάδα: Συνθήκες, Δυσκολίες, Επαγγέλματα	29
4.2. Εκπαιδευτική Πορεία	32
4.3. Εργασιακή Πορεία.....	38
4.4. Αντιλήψεις Σχετικά με τα Επαγγέλματα.....	42
4.5. Οι Επιπτώσεις της Κρίσης.....	44
i) Ανεργία, Παλιννόστηση και Εκ Νέου Μετανάστευση	45
ii) Βιοτικό Επίπεδο και Κοινωνική Πρόνοια	48
iii) Οι Σημαντικότερες Επιπτώσεις της Κρίσης στις Ζωές των Ερωτώμενων.....	51
Συμπεράσματα	54
Πηγές – Βιβλιογραφία.....	61
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	65
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: Οδηγός Συνέντευξης	66

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στη δεύτερη γενιά μεταναστών από την Αλβανία. Επιχειρείται η μελέτη τόσο των οικονομικών και εργασιακών επιπτώσεων όσο και ευρύτερα των υπόλοιπων κοινωνικών. Η υπόθεση εργασίας υποστηρίζει ότι η δεύτερη γενιά μεταναστών μέσα στα χρόνια της κρίσης έχει καταφέρει κατά πλειοψηφία να σπουδάσει αλλά η επαγγελματική της αποκατάσταση συναντά δυσκολίες κυρίως λόγω της εκτεταμένης οικονομικής κρίσης. Επίσης, η καθημερινότητα και οι κοινωνικές απολαύσεις έχουν επηρεαστεί από την οικονομική κρίση με συνέπεια τη πτώση του βιοτικού τους επιπέδου.

Το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε για μια σειρά λόγους. Σε προσωπικό επίπεδο, λόγω της ευαισθησίας και του ενδιαφέροντος της υποφαινόμενης εν γένει για το μεταναστευτικό ζήτημα. Σε επιστημονικό επίπεδο, λόγω της πρωτοτυπίας που παρουσιάζει το συγκεκριμένο θέμα καθώς δεν έχει μελετηθεί αρκετά. Επιπλέον, ένας αντικειμενικός λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε η συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα είναι το γεγονός ότι ιστορικά αποτελεί την πολυπληθέστερη μεταναστευτική ομάδα με παρουσία στη χώρα. Οι Αλβανοί μετανάστες είναι από τους παλαιότερους και πιο κοινωνικά ενταγμένους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η εξερεύνηση της σύγχρονης πραγματικότητας αυτών και των απογόνων τους. Η εργασία φιλοδοξεί να πυροδοτήσει μια συζήτηση σχετικά με τις επιπτώσεις της κρίσης στην ποιότητα της κοινωνικής ένταξης αλλά και στην κοινωνική κινητικότητα των μεταναστών δεύτερης γενιάς από την Αλβανία.

Η μελέτη του φαινομένου θα γίνει με συνδυασμό μεθόδων, δηλαδή, στο θεωρητικό σκέλος θα γίνει επισκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και ύστερα στο εμπειρικό θα διενεργηθούν πέντε (5) ημιδομημένες σε βάθος συνεντεύξεις με μετανάστες δεύτερης γενιάς από την Αλβανία ηλικίας 20-30 ετών με σκοπό να υποστηρίξουν τη θεωρητική βάση και να επιβεβαιώσουν ή να διαψεύσουν την υπόθεση εργασίας. Το δείγμα επιλέχθηκε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας η οποία έχει ως αφετηρία τον χώρο φοίτησης της συγγραφέως. Αυτό συνδέεται και με μια τεχνική αδυναμία της εργασίας. Δηλαδή, κατά πλειοψηφία (4/5) οι ερωτώμενοι είναι φοιτητές ή απόφοιτοι Α.Ε.Ι. πράγμα που δεν είναι αληθές για ολόκληρο τον πληθυσμό των δεύτερης γενιάς μεταναστών από την Αλβανία και αναγνωρίζεται πλήρως στην εργασία.

Όλες οι έρευνες δείχνουν πως η μελέτη και ανάλυση των κοινωνικών επιπτώσεων σε περιόδους κρίσης είναι πάρα πολύ σημαντική διότι αναδεικνύει τα βραχυπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα προβλήματα που επιδρούν στην κοινωνική διαστρωμάτωση και κινητικότητα διαφόρων ομάδων. Μια εξ' αυτών και η δεύτερη γενιά μεταναστών. Η μελέτη συγκεκριμένων ομάδων συμβάλει όχι μόνο στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση και κινητικότητα αυτών αλλά μας δίνει μια εικόνα για τις διαδικασίες και την αποτελεσματικότητα τους καθώς και πως αυτές εκλαμβάνονται από τα ίδια τα υποκείμενα. Τέτοια ευρήματα είναι εξέχουσας σημασίας για την χάραξη αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής στο μέλλον.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΣΚΕΛΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Μετανάστες και Κρίση: Η Νέα Πραγματικότητα

Στο μεγαλύτερο μέρος της η μετανάστευση στην Ελλάδα είναι ανεπίσημη-παράνομη και η ένταξη των μεταναστών έχει έναν διττό χαρακτήρα. Οι μετανάστες εντάσσονται σε κάποιες πτυχές της κοινωνίας - κυρίως στην αγορά εργασίας καθώς ως επί το πλείστον εργάζονται σε τομείς στους οποίους εύκολα λειτουργούν ή και επεκτείνονται (παρά) οικονομικές πρακτικές- αλλά τους απαγορεύεται η συμμετοχή σε άλλες πτυχές όπως η ιθαγένεια και η πολιτική συμμετοχή (Gemí E. 2016, Μαρούκης Θ. 2010). Μικρά βήματα προς την κατεύθυνση της κοινωνικής και πολιτικής τους ένταξης άρχισαν να γίνονται με τον ν. 3838/2010 όπου δινόταν για πρώτη φορά η ευκαιρία σε μετανάστες (υπό προϋποθέσεις) να ψηφίσουν στις αυτοδιοικητικές εκλογές. Αυτή η διάταξη παρόλα αυτά πρόλαβε να εφαρμοστεί μόνο μια φορά, στις αυτόδιοικητικές εκλογές του 2010. Στη συνέχεια, κρίθηκε ως αντισυνταγματική με την απόφαση 460/2013 του ΣτΕ και καταργήθηκε με τροπολογία στις αρχές του 2014. Αργότερα, ο νόμος 4332/2015 για την απόδοση ιθαγένειας στη δεύτερη γενιά μεταναστών ήταν μια αναγκαία και δίκαιη διάταξη που αν και καθυστερημένα αναγνωρίζει τα δικαιώματα της δεύτερης γενιάς, ευνοεί την κοινωνική συνοχή και ενδυναμώνει τα κοινωνικά δικαιώματα συνολικά των μεταναστών.

Η διαδικασία της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών διαθέτει ποικίλες διαστάσεις. Η πρόσβαση στους βασικούς θεσμούς της κοινωνίας υποδοχής όπως είναι η συμμετοχή των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα, στην αγορά εργασίας στο πολιτικό σύστημα κ.α. είναι ένταξη διαρθρωτικής μορφής. Δεσπόζουσα σημασία για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών αυτής της μορφής έχει η ένταξή τους στην τοπική αγορά εργασίας. Όπως σημειώνει ο Green 'ο μετανάστης δεν είναι μόνο ένας ξένος αλλά τις περισσότερες φορές και ένας εργάτης'. Χωρίς αποκλεισμούς, διακριτικές μεταχειρίσεις, αλλά με πλήρη αναγνώριση των εργασιακών τους δικαιωμάτων (αμοιβές, ασφαλιστικό – συνταξιοδοτικό σύστημα, συνδικαλιστική συμμετοχή κ.α.), πραγματοποιείται η ένταξη των ξένων στην αγορά εργασίας. Αυτό βέβαια προϋποθέτει ότι το θεσμικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των μεταναστών, εξασφαλίζει τη νομιμοποίηση της μετανάστευσής τους και αναγνωρίζει τα κοινωνικά τους δικαιώματα. Τότε μόνο μπορεί να είναι κοινωνική η ένταξη τους στην αγορά εργασίας (Κασιμάτη Κ. 2006:362).

Μια άλλη σημαντική διάσταση της κοινωνικής ένταξης είναι η κοινωνικοπολιτισμική, δηλαδή η υιοθέτηση πολιτισμικών προτύπων που ισχύουν στις κοινωνίες που εγκαθίστανται οι μετανάστες, αλλά και η διάχυση δικών τους πολιτισμικών στοιχείων στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής και ο ενστερνισμός από την πλευρά των μεταναστών του αξιακού συστήματος που επικρατεί στις κοινωνίες που ζουν, ώστε να εξασφαλίζεται κοινωνική και πολιτισμική ομοιογένεια (Κασιμάτη Κ. 2006:363-364). Αυτή τη διάσταση τη βλέπουμε έντονα από τη δεκαετία του 1990 και μετά στην Ελλάδα όπου οι μετανάστες γίνονται αποδεκτοί υπό τον όρο της ‘ελληνοποίησης’ τους, του ‘εκχριστιανισμού’ τους και της υιοθέτησης ελληνικών ονομάτων. Αυτές οι πρακτικές θυμίζουν τις πολιτικές αφομοίωσης των Γάλλων της πρώτης περιόδου μετά το τέλος της αποικιοκρατίας. Πολλοί κοινωνιολόγοι για να περιγράψουν αυτή τη διαδικασία προτείνουν ως πιο δόκιμο τον όρο ‘επιπολιτισμός’ (acculturation) γιατί δείχνει πιο ξεκάθαρα την απώλεια της παλιάς πολιτισμικής ταυτότητας και υιοθέτηση μιας νέας. Με τον όρο αυτό δεν εννοούν βέβαια ότι οι μετανάστες συμμετέχουν στην κοινωνία υποδοχής προς τη μια μόνο κατεύθυνση της απώλειας της δικής τους κουλτούρας και ταυτότητας, αλλά ότι συμμετέχουν δυναμικά στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και την επηρεάζουν καθοριστικά. Μόνο που αυτή η ανταλλαγή δεν φαίνεται και δεν μπορεί να είναι ισότιμη (Παπαδοπούλου Δ. 2012:121).

Η δεκαετία που ακολουθεί (1995 – 2005) εξοικειώνει τους Έλληνες με τη μεταναστευτική παρουσία, γεγονός που επιτρέπει στους μετανάστες να διατηρούν την πολιτισμική τους ταυτότητα σε μεγαλύτερο βαθμό χωρίς αυτό να γίνεται κατακριτέο ή να αντιβαίνει στη κοινωνική τους συμμετοχή. Το βάρος πέφτει στην ενεργό συμμετοχή στην αγορά εργασίας που είναι ενισχυμένη και κατά συνέπεια έχει συστήσει έναν οργανικό δεσμό καθώς επίσης και στη νομιμοποίηση τους που παρουσιάζει ακόμα σημαντικά προβλήματα και δέχεται έντονη κριτική (Παπαδοπούλου Δ., 2012:177). Έτσι, η κοινωνική ένταξη των Αλβανών μεταναστών βασίστηκε κυρίως στην ένταξη τους στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό όμως με μια διαδικασία επιπολιτισμού βλ. υιοθέτηση ελληνικών ονομάτων, εκχριστιανισμός.

Σημαντικός αριθμός μελετών καταδεικνύουν τον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο και τη θετική συμβολή των μεταναστών στη γεωργική και ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής υπαίθρου. (...) Οι μετανάστες ήρθαν στην Ελλάδα στο αποκορύφωμα

της οικονομικής αναδόμησης και της ανακατανομής των κοινωνικών δικαιωμάτων και παροχών σε διάφορες εργασιακές και εκλογικές ομάδες. Η αδήλωτη εργασία τους διατήρησε τη χαμηλού εργασιακού κόστους ανάπτυξη των μικρομεσαίων οικογενειακών επιχειρήσεων σε μια εποχή που το έμμεσο κόστος εργασίας αυξανόταν (Maroukis Th. 2013:223-4). Επιπλέον ανανέωσαν ηλικιακά τον πληθυσμό των εργαζομένων καθώς ήλθαν στην πλέον παραγωγική ηλικία σε μια χώρα που πλήττεται από τη δημογραφική γήρανση. Έτσι, οι μετανάστες πρόσφεραν ένα εξαιρετικά ευέλικτο και φθινό εργατικό δυναμικό στην ελληνική ύπαιθρο, καλύπτοντας τις θέσεις απασχόλησης που εγκατέλειψαν οι Έλληνες, οι οποίοι μετακινήθηκαν προς τα αστικά κέντρα και σε άλλους τομείς δραστηριότητας. Ταυτόχρονα έχουν βελτιώσει την οργάνωση και τη διαχείριση των γεωργικών επιχειρήσεων απαλλάσσοντας τα μέλη των οικογενειακών επιχειρήσεων από τις χειρωνακτικές εργασίες (Μητράκος Θ. 2013:93).

Ως προς τα επαγγελματικά τους χαρακτηριστικά, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών απασχολείται στη χώρα μας με σχέση μισθωτής εργασίας (94%), ενώ σε αναλογία 70% πριν την τρέχουσα κρίση είχε μόνιμη ή αορίστου χρόνου σχέση εργασίας και το υπόλοιπο 30% αντιπροσώπευε παροχή συγκεκριμένου έργου και περιστασιακές εργασίες. Το μεγαλύτερο μέρος του ενεργού πληθυσμού των μεταναστών εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες ή τεχνίτες, κυρίως σε χειρωνακτικές εργασίες, ενώ σημαντικές επαγγελματικές ομάδες μεταναστών είναι επίσης οι εργαζόμενοι στην παροχή υπηρεσιών και οι πωλητές σε καταστήματα και λαϊκές αγορές. Περίπου το 1/3 του εργατικού δυναμικού των μεταναστών εργάζεται στον κλάδο των κατασκευών, ενώ οι επόμενοι κλάδοι με σημαντική παρουσία μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού είναι τα ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό (σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες), οι μεταποιητικές βιομηχανίες και βιοτεχνίες, το εμπόριο και οι επισκευές, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια και ο γεωργοκτηνοτροφικός κλάδος (Μητράκος Θ. 2013: 97).

Πρόκειται, λοιπόν, για θέσεις ανειδίκευτης, χειρωνακτικής απασχόλησης που απαιτούν προσόντα κατώτερα αυτών που διαθέτουν. Υπάρχει μια εμφανής διαφορά μεταξύ της απασχόλησης των μεταναστών με τις πραγματικές δυνατότητές τους, με βάση το ανθρώπινο κεφάλαιο που διαθέτουν. (...) Με άλλα λόγια παρουσιάζεται

αναποτελεσματική κατανομή του εργατικού δυναμικού και απώλεια παραγωγής, λόγω τοποθέτησης των μεταναστών σε θέσεις εργασίας που απαιτούν κατώτερα προσόντα από αυτά που έχουν. (...) Η άγνοια της γλώσσας και οι άσχημες συνθήκες που αντιμετώπισαν κατά τη πρώτη περίοδο παραμονής τους στην Ελλάδα, δεν επέτρεπαν στους μετανάστες να διαπραγματευτούν τους όρους εργασίας τους (Μητράκος Θ. 2013:94). Η αναγνώριση των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών τους προσόντων αποδεικνύεται μια δύσκολη υπόθεση. Αυτό σε συνδυασμό με την επιτακτική ανάγκη για εισόδημα τους οδηγεί σε χειρωνακτικές εργασίες χαμηλού κύρους.

Η σύγχρονη πραγματικότητα των μεταναστών διαμορφώνεται από τη σύγχρονη πραγματικότητα της Ελλάδας η οποία βιώνει βαθιά οικονομική κρίση την τελευταία δεκαετία. Η διεθνής οικονομική κρίση του 2008 που ξεκίνησε από την Αμερική και τη κατάρρευση των Lehman Brothers στη συνέχεια παρέσυρε το χρηματοπιστωτικό σύστημα σε διεθνές επίπεδο με μια σειρά επιπτώσεων τόσο για τον κόσμο όσο και για την Ελλάδα.. Οι μετανάστες επειδή συγκεντρώνουν περισσότερες κοινωνικές μειονεξίες είναι και πιο ευάλωτοι όσον αφορά τον κίνδυνο ανεργίας και συνακόλουθα φτώχειας. Η μεγαλύτερη ευάλωτοτητα των μεταναστών συνδέεται τόσο με τις δεξιότητες και την ημιτελή γνώση της γλώσσας όσο και με τη συγκέντρωσή τους σε εργασιακούς τομείς με πιο ασταθή απασχόληση. Πολύ συχνά εργάζονται χωρίς τα απαραίτητα νομικά συμβόλαια ή ακόμη και όταν εργάζονται καθόλα νόμιμοι οι θέσεις είναι προσωρινής ή εποχιακής απασχόλησης και χαμηλού κύρους. Επομένως, όταν ένας εργοδότης κάνει περικοπές στο προσωπικό οι μετανάστες είναι πολύ πιθανό να γίνουν ο εύκολος στόχος (Ενδεικτικά Chaloff J. –Dumont J.C. – Liebig T. 2012).

Η επαγγελματική κινητικότητα των μεταναστών, σύμφωνα με τις υπάρχουσες μελέτες, είναι καθοδική ή χαρακτηρίζεται από επαγγελματική στασιμότητα. Η τάση αυτή φαίνεται να επιμένει κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, καθώς η σημαντική μείωση των θέσεων εργασίας, η στροφή προς ευέλικτες και εξομοιωμένες μορφές απασχόλησης και η εμμονή των παραδοσιακών διακρίσεων στην εργασία με βάση την τάξη, την εθνικότητα και το φύλο μειώνουν τις ευκαιρίες κινητικότητας και επαγγελματικής σταδιοδρομίας. (...) Οι μελέτες δείχνουν ότι όσο η κρίση παγιώνεται στην Ελλάδα, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες για τους

μετανάστες εργαζομένους να μετακινηθούν σε άλλα επαγγέλματα και τελικά εγκλωβίζονται σε αυτά που ασκούν, και μάλιστα με δυσμενείς συνθήκες απασχόλησης (Γαλατά Β. 2018:11).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού από την αρχή του 2009 υπάρχει σταδιακή αύξηση της ανεργίας μεταξύ του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Αναλυτικότερα, το 1^ο τρίμηνο του 2008 το ποσοστό ανεργίας των μεταναστών ήταν 7,3% έναντι 8,3% των Ελλήνων, μικρότερο δηλαδή κατά μία ποσοστιαία μονάδα. Ο αριθμός των ανέργων έφθανε τις 406,5 χιλιάδες εκ των οποίων 25,8 χιλιάδες ήταν άνεργοι μετανάστες (Ρομπόλης Σ. 2011). Σταδιακά το ποσοστό αυτό αυξάνεται¹ καθώς η εργασιακή κατάσταση των μεταναστών εξαρτάται άμεσα από την εργασιακή και οικονομική κατάσταση των γηγενών πράγμα που τους οδηγεί μακροπρόθεσμα σε δυσχερέστερη θέση από τους γηγενείς. Παραδείγματος χάριν, λόγω της τεράστιας απώλειας εισοδήματος που βιώνει η μεσαία τάξη πολλές οικιακές εργάτριες χάνουν τη δουλειά τους (Χυροlytas – Vasilikou – Fouskas 2017:91).

Αντίστοιχα ο κατασκευαστικός κλάδος στον οποίο οι Αλβανοί μετανάστες εργάζονταν κατά κόρων βιώνει βαθιά κρίση μετά από μια δεκαπενταετία άνθησης της οικοδομικής δραστηριότητας με τη συνδρομή της δανειακής πολιτικής των τραπεζών, που έχουν άμεση σχέση με την οικονομική κρίση και την επερχόμενη ύφεση. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κατασκευαστικός κλάδος συγκαταλέγεται μαζί με την κλωστοϋφαντουργία, τον τουρισμό, τη βιομηχανία και το εμπόριο στους κλάδους που αντιμετωπίζουν τα σημαντικότερα οικονομικά προβλήματα, και ως εκ τούτου, παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας στην Ελλάδα (Ρομπόλης Σ. 2011:67-68). Αξίζει να σημειωθεί ότι, στον κατασκευαστικό κλάδο οι μετανάστες που εργάζονται το 2013 είναι μόλις 43.000 έναντι 114.700 που απασχολούντο το 2008, χάθηκαν δηλαδή 71.600 θέσεις απασχόλησης (Ζωγραφάκης Σ. – Κασίμης Χ. 2014).

Σε απόλυτα μεγέθη, το 1ο τρίμηνο του 2013 έναντι του 1ου τριμήνου του 2008, οι παραπάνω εξελίξεις έχουν υπερδιπλασιάσει σχεδόν τις θέσεις εργασίας στον

---

¹ Το πρώτο τρίμηνο του 2013 το ποσοστό ανεργίας διαμορφώνεται σε 26,2% για τους Έλληνες και 40,4% για τους μετανάστες και ο συνολικός αριθμός των ανέργων φθάνει τα 1.355.237 άτομα εκ των οποίων 166.700 είναι μετανάστες (Ζωγραφάκης Σ. – Κασίμης Χ. 2014).

πρωτογενή τομέα για τους μετανάστες σε αντίθεση με τον δευτερογενή και τριτογενή τομέα, όπου χάθηκαν 90.600 και 6.400 θέσεις απασχόλησης αντίστοιχα. Η αδήλωτη εργασία στον αγροτικό τομέα στον ευρωπαϊκό νότο πριν από τη σύγχρονη κρίση λειτουργούσε ως μεταβατικό βήμα προς άλλους τομείς, ή αποσκοπούσε στην αγορά γης και την έναρξη αυτοαπασχόλησης στην αγροτική οικονομία (Maroukis Th. 2013:230).

Η θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας έχει επιδεινωθεί τα τελευταία έτη εξαιτίας ενός ακόμη παράγοντα, της αύξησης των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα. Αν και κανείς μπορεί θεωρητικά να υπέθετε λανθασμένα ότι οι μεταναστευτικές ροές εν μέσω κρίσης μειώνονται η έρευνα των Παπαδόπουλος – Φρατσέα (2013) επισημαίνει πως οι πολιτικές συνθήκες βλ. Αραβική Άνοιξη σε συνδυασμό με τη χαλάρωση των διασυνοριακών ελέγχων στη Μεσόγειο έχουν οδηγήσει σε αύξηση του αριθμού των παράτυπων μεταναστών παρόλη την υφιστάμενη κρίση. Επιπλέον, η οικονομική κρίση, όπως θα δούμε και στη συνέχεια έχει περιορίσει το διαθέσιμο εισόδημα των μεταναστών με αποτέλεσμα να μην μπορούν πλέον να στέλνουν εμβάσματα στην χώρα καταγωγής. Αυτή η νέα συνθήκη δυσχεραίνει τις ήδη δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων που εξαρτώνται από αυτά τα εμβάσματα και επομένως μεταναστεύουν και εκείνοι για ένα καλύτερο μέλλον. Οι νεοεισαχθέντες μετανάστες ή / και πρόσφυγες εξαιτίας της βραδυκίνητου κρατικού μηχανισμού σε ζητήματα νομιμοποίησης καταλήγουν στην αδήλωτη εργασία με ότι συνεπάγεται αυτό για τους ίδιους αλλά και για την κοινωνία ως σύνολο. Αυτή η νέα συνθήκη προκαλεί εργασιακό ανταγωνισμό μεταξύ παλαιών και νέων μεταναστών. Οι μετανάστες που ούτως ή άλλως εργάζονται σε θέσεις που δεν αρμόζουν ως επί τω πλείστον στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους δεξιότητες αναγκάζονται να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα και γίνονται ακόμα πιο ευέλικτοι και φθηνοί εργάτες (Ενδεικτικά Psimneos I. 2017, Μητράκος Θ. 2013, Μπέλλας Χ.– Ροζάκου Κ. 2012).

Οι αρχαιότεροι μετανάστες (κυρίως Αλβανοί) υφίστανται τη μεγαλύτερη πίεση εξαιτίας των συγκριτικά υψηλότερων αμοιβών τους (καθότι συχνά νόμιμοι και καλύτερα δικτυωμένοι) και του υψηλότερου κόστους διαβίωσης τους (οικογενειακή δομή και καλύτερη ένταξη). Παρατηρείται η απότομη μετάβαση από μια στρεβλή και άνισα προστατευμένη αγορά εργασίας σε μια πλήρως ευέλικτη με διάχυτα τα

χαρακτηριστικά της εργασιακής επισφάλειας και την απειλή της ανεργίας. (...) Αναμφισβήτητα αυτό έπληξε πρώτα τους πληθυσμούς χωρίς τίτλους παραμονής αλλά ύστερα και αυτούς που τους κατείχαν. Στην ουσία όλοι υποχώρησαν μια θέση από αυτή που είχαν. Οι μετανάστες με τίτλο οπισθοχώρησαν αποκλειστικά σε θέσεις αδήλωτης εργασίας, όσο για τους μετανάστες χωρίς τίτλο οι περισσότεροι βρεθήκαν εκτός αγοράς, με ένα ή δύο μεροκάματα το μήνα ή έξοδο από την Ελλάδα (Παπαδοπούλου Δ., 2016). Επιπλέον, διακρίνεται μια τάση αύξησης της αυτοαπασχόλησης του μεταναστευτικού πληθυσμού. Παρόλα αυτά δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια τάση ανοδικής επαγγελματικής κινητικότητας καθώς ως επί το πλείστον πρόκειται για περιπτώσεις ανθρώπων που έχουν κάποιο τεχνικό επάγγελμα (βλ. ελαιοχρωματιστής) και έχουν χάσει της σταθερή τους εργασία λόγω της οικονομικής κρίσης. Επομένως, η μεταπήδηση στην αυτοαπασχόληση αποτελεί περισσότερο μια στρατηγική επιβίωσης εν μέσω κρίσης.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ενώ σε προηγούμενες κρίσεις η ανεργία κυμαινόταν σε παρόμοια ποσοστά μεταξύ των δύο φύλων στη σύγχρονη οικονομική κρίση οι άνδρες κατέχουν μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι απασχολούνται κατά κανόνα σε τομείς επαγγελματικής δραστηριότητας (όπως η οικοδομή) όπου στα χρόνια της κρίσης έχουν επηρεαστεί δραματικά. Οι γυναίκες από την άλλη ενώ προ κρίσης εργάζονταν κατά βάση ως εξωτερικές οικιακές εργάτριες πλέον αντιμετωπίζουν προβλήματα στην εύρεση εργασίας και η εξαναγκαστική ημιαπασχόληση τείνει να γίνει ο κανόνας (Ενδεικτικά Maroukis Th. 2013). Παρατηρείται, λοιπόν, μια αρνητική εξίσωση της συμμετοχής των δύο φύλων στην αγορά εργασίας. Η απώλεια της εργασίας θέτει σε κίνδυνο και τις άδειες παραμονής των ανθρώπων αυτών (Michail D. 2013) εγκλωβίζοντας τους έτσι σε επισφαλείς θέσεις αδήλωτης εργασίας.

Οι νέες συνθήκες έχουν επιφέρει αλλαγές και στο εσωτερικό των μεταναστευτικών οικογενειών. Παρατηρούμε ότι πλέον οι ρόλοι ανατρέπονται με τις γυναίκες κατά κύριο λόγο να φέρνουν το εισόδημα στην οικογένεια ενώ ταυτόχρονα αναγκάζονται να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες και να επιδείξουν ευελιξία. Αυτή η αλλαγή προξενεί δονήσεις στις συζυγικές σχέσεις που αποτυπώνονται και στην χαλάρωση του οικογενειακού δεσμού φέρνοντας τις μεταναστευτικές οικογένειες ένα βήμα πιο κοντά στον κοινωνικό αποκλεισμό εν μέσω οικονομικής κρίσης.

Στην έρευνα του σχετικά με τις προοπτικές πρόνοιας των μεταναστών εργατών στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της ύφεσης, ο Θάνος Μαρούκης (2013) υποστηρίζει ότι η κρίση επηρεάζει σοβαρά τις μορφές και τους τρόπους κοινωνικής προστασίας των μεταναστών. Οι Skamnakis Ch. – Malekaki E. (2017) κάνουν λόγο για έναν διττό αποκλεισμό που βιώνουν οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες. Αναλυτικότερα, ο διττός χαρακτήρας αυτού του αποκλεισμού έχει σχέση με τον παραδοσιακό χαρακτήρα της κοινωνικής προστασίας του ελληνικού κράτους όπου διακρίνει τους ωφελούμενους / δικαιούχους σε δυο διακριτές κατηγορίες όπου η κάθε μια από αυτές απολαμβάνει διαφορετικά δικαιώματα και παροχές. Οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες ανήκουν σε περιθωριοποιημένες ομάδες και έτσι απολαμβάνουν τις ελάχιστες δυνατές παροχές. Ταυτόχρονα, οι αλλαγές που έχουν προκύψει λόγω της κρίσης δημιουργούν νέες αντικειμενικές συνθήκες στην καθημερινότητα αλλά και το εργασιακό καθεστώς αυτών των γυναικών. Έτσι, το ένα σκέλος του αποκλεισμού προκύπτει από την περιθωριοποίηση τους στο σύστημα κοινωνικής προστασίας τη στιγμή που το έχουν περισσότερο ανάγκη ενώ ταυτόχρονα λόγω της κρίσης επηρεάζεται η εργασιακή τους ζωή με τρόπους που οδηγούν στην αποκοπή τους από τα συστήματα υποστήριξης της κοινότητας αλλά και της οικογένειας τους διαμορφώνοντας έτσι μια μορφή κοινωνικού αποκλεισμού. Με το αρνητικό περιβάλλον της οικονομικής κρίσης και με πολιτικές που την επιτείνουν, οι ευάλωτοι πληθυσμοί με επίκεντρο τους μεταναστευτικούς, αντιμετωπίζουν την επιβίωση τους μακριά από τις «ανθεκτικές» πολιτικές και κοντά σε άτυπες μορφές οργάνωσης και κοινοτικών δικτύων (Παπαδοπούλου Δ., 2016). Ένα ενδεικτικό παράδειγμα είναι η έλλειψη στέγης η οποία σε εποχές κρίσης αυξάνεται και επηρεάζει πρώτα τις πιο ευπαθείς κοινωνικά ομάδες. Η έρευνα των Μπέλλας Χ. και Ροζάκου Κ. (2012) δείχνει ότι η κρίση φαίνεται να σπρώχνει τις γυναίκες να επανεξετάζουν τύπους απασχόλησης οι οποίοι ήταν κυρίαρχοι την εποχή της αρχικής εσόδου τους στην χώρα (βλ. εσωτερική οικιακή εργασία) πράγμα που ενδέχεται να λειτουργεί εναλλακτική στρατηγική στέγασης και κοινωνικής προστασίας.

Οι Αλβανοί μετανάστες για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στις συνθήκες που σκιαγραφήθηκαν παραπάνω έχουν μειώσει τα κόστη σε εκείνα που είναι απολύτως απαραίτητα για την ανθρώπινη επιβίωση. Οι επισκέψεις στην Αλβανία έχουν ελαττωθεί όπως και τα εμβάσματα αλλά και η αποταμίευση (ενδεικτικά Ασπάσιος

κ.α. 2014, Michail D. 2013, Fix M. et. al. 2009). Σε αυτό το ολοένα δυσχερέστερο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον οι Αλβανοί μετανάστες επανεξετάζουν τις στρατηγικές τους όπου κυρίαρχες επιλογές αποτελούν μια εκ νέου μετανάστευση αλλά και η παλιννόστηση. Η τάση των μεταναστών να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής έχει αυξηθεί σημαντικά από το δεύτερο μισό του 2011 λόγω της δραματικής επιδείνωσης της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης στη χώρα (Maroukis 2013:229). Η παλιννόστηση όμως ενώ ευνοείται λόγω της γειννίας των δύο χωρών δεν επιλέγεται ως μόνιμη λύση καθώς η πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Αλβανία παραμένει κακή. Επιπλέον, οι Αλβανοί μετανάστες με οικογένεια έχουν να σκεφτούν το μέλλον των παιδιών τους αλλά και τη δυσκολία που θα συναντήσουν αυτά στο να ενταχθούν στην χώρα καταγωγής των γονιών καθώς πολύ συχνά δεν γνωρίζουν τη γλώσσα και έχουν μια αποσπασματική εικόνα της χώρας (Xyrolytas – Vasilikou – Fouskas 2017:90). Τέλος, για τους ίδιους τους μετανάστες η επιστροφή στη χώρα καταγωγής, εν προκειμένω στην Αλβανία, χωρίς να έχουν εκπληρώσει το όνειρο με το οποίο μετανάστευσαν (βλ. απόκτηση δικού τους σπιτιού στην χώρα καταγωγής) καταγράφεται μέσα τους ως αποτυχία (Michail D. 2013).

Η μεταβατική κατάσταση που βιώνουν οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα είναι πρωτόγνωρη διότι παρά το γεγονός ότι οι δυνάμεις απώθησης από τη πλευρά της Ελλάδας είναι ευδιάκριτες, η κακή κατάσταση της αλβανικής οικονομίας δεν επιτρέπει τη επενέργεια δυνάμεων έλξης με αποτέλεσμα προς το παρόν να επιλέγεται η αδράνεια, έως ότου μια εκ των αντίρροπων δυνάμεων αποδειχθεί πιο ισχυρή από την άλλη (Ασπάσιος κ.α 2014:51). Η βιβλιογραφία επισημαίνει την κυκλική διακρατική κινητικότητα μεταξύ Ελλάδας – Αλβανίας η οποία οφείλεται στη γεωγραφική γειννίαση μεταξύ των δύο κρατών, στο νομικό πλαίσιο που επιτρέπει την ελεύθερη μετακίνηση μεταξύ αυτών, στην οικονομική κρίση, στις επιρροές από τα μεταναστευτικά δίκτυα και στην ασταθή οικονομική και κοινωνικοπολιτική κατάσταση στην Αλβανία διατηρεί τους Αλβανούς μετανάστες σε μια διαρκή περιπλάνηση και κινητικότητα μεταξύ των δύο χωρών με σκοπό την εύρεση εργασίας.

Συνοπτικά, στα χρόνια της κρίσης που διανύουμε οι μετανάστες βιώνουν χειρότερες εργασιακές συνθήκες, αυξημένη ανεργία, υπό - απασχόληση και μειώσεις μισθών.

Πρέπει, ακόμα, να τονίσουμε πως όσο η κρίση αυξάνει την πίεση στους μισθούς και την απασχόληση του γηγενούς πληθυσμού τόσο ενισχύονται οι κοινωνικές εντάσεις μεταξύ των δύο πληθυσμών καθώς και τα φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας (Ζωγραφάκης Σ. – Κασίμης Χ. 2014). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ακροδεξιά πολιτικά μορφώματα απέκτησαν ισχύ με αποτέλεσμα αρκετοί μετανάστες, κυρίως νεοεισαχθέντες στη χώρα, να έχουν βιώσει ή / και να βιώνουν ρατσιστικές, ξενοφοβικές συμπεριφορές – επιθέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Οι Επιπτώσεις της Κρίσης στη Δεύτερη Γενιά Μεταναστών από την Αλβανία

Ο προβληματισμός της παρούσας εργασίας περιστρέφεται γύρω από την δεύτερη γενιά μεταναστών από την Αλβανία και τη επιρροή της κρίσης στην ενήλικη ζωή τους. Το ενδιαφέρον για το ζήτημα αυτό προκύπτει από προσωπικές εμπειρίες καθώς επίσης και από το γεγονός ότι οι νέοι αυτοί αποτελούν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα δεύτερης γενιάς μεταναστών στην Ελλάδα. Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, πολύπλοκό και επίκαιρο. Η επικαιρότητα προκύπτει από το γεγονός ότι η δεύτερη γενιά τώρα βρίσκεται στην ηλικιακή φάση εκείνη όπου μπορούμε να ερευνήσουμε την ποιοτική διάσταση της ένταξης της αλλά και να δούμε την επίδραση της οικονομικής κρίσης – ύφεσης στην πορεία της. Η επικαιρότητα του ζητήματος και ο περιορισμένος αριθμός μελετών επί του θέματος δημιουργούν ένα θεωρητικό κενό σχετικά με την υφιστάμενη κατάσταση της δεύτερης γενιάς μεταναστών από την Αλβανία. Το κενό αυτό στην εργασία θα επιχειρήσουμε να το καλύψουμε μέσω των ποιοτικών σε βάθος συνεντεύξεων που θα διενεργηθούν στο εμπειρικό σκέλος της.

Σχετικά με τον όρο ‘δεύτερη γενιά μεταναστών’ οι απόψεις δίστανται όσον αφορά το ποια παιδιά εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία. Αναλυτικότερα, προκύπτουν ανάλογα με την ηλικία εισόδου τους στην χώρα υποδοχής οι παρακάτω ομαδοποιήσεις: Α) Τα παιδιά που φθάνουν ως μικρά παιδιά (ηλικίας μέχρι 5 ετών). Η ομάδα αυτή αποκαλείται η 1.75 γενιά, εφόσον οι εμπειρίες των παιδιών αυτών πλησιάζουν προς εκείνες των παιδιών των μεταναστών τα οποία γεννήθηκαν στη χώρα προορισμού των γονιών (2.0 γενιά), δεδομένου του ότι δεν παρακολούθησαν σχολείο, ούτε έμαθαν ανάγνωση ή γραφή της γλώσσας των γονιών στη χώρα προέλευσης, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνικοποίησης τους πραγματοποιείται στη χώρα υποδοχής. Β) Τα παιδιά που φτάνουν στη μέση παιδική ηλικία (ηλικίας 6-12 ετών) προσδιορίζονται ως η 1.5 γενιά, εφόσον τα παιδιά αυτά βρίσκονται στην ηλικία του δημοτικού σχολείου και έχουν αρχίσει να μαθαίνουν ή έχουν μάθει ανάγνωση και γραφή στη γλώσσα των γονιών αλλά ολοκληρώνουν την εκπαίδευση στη χώρα υποδοχής. Γ) Τα παιδιά που φτάνουν κατά την εφηβεία (13-17 ετών) και μπορεί να έχουν φτάσει χωρίς τη συνοδεία των γονιών τους, ενώ μετά την άφιξή τους είτε φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είτε εισέρχονται κατευθείαν στην αγορά

εργασίας. Η ομάδα αυτή αποκαλείται η γενιά 1.25, εφόσον θεωρείται ότι οι εμπειρίες τους πλησιάζουν περισσότερο προς εκείνες της πρώτης γενιάς μεταναστών παρά προς εκείνες της δεύτερης γενιάς μεταναστών, η οποία γεννήθηκε στη χώρα υποδοχής (Καβουνίδη Τζ. – Χολέζας Ι. 2013:126-127).

Στην εργασία εννοούμε ως μετανάστη δεύτερης γενιάς αυτόν που έχει μεταναστεύσει πριν από την εφηβεία του και έχει τουλάχιστον έναν γονιό ξένο. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, στους μετανάστες δεύτερης γενιάς εντάσσονται οι μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, καθώς και οι μετανάστες που έχουν μεταναστεύσει σε αυτή σε μικρή ηλικία και έχουν ενταχθεί νωρίς στο εκπαιδευτικό σύστημα (Χρυσάκης Μ. – Μπαλούρδος Δ. – Τραμουντάνης Α. 2012:128). Ο αριθμός των παιδιών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και που εμπίπτουν στον αυστηρό ορισμό της δεύτερης γενιάς, είναι προς το παρόν μικρός αλλά με αυξητικές τάσεις (Ενδεικτικά Λάλαϊ Γ. 2012:37).

Όπως επισημάνθηκε ήδη, το ζήτημα της ένταξης της δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα ακόμα δεν έχει μελετηθεί σε βάθος παρόλα αυτά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ένταξή της εξαρτάται από το κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό της υπόβαθρο, την οικογενειακή δομή, τον βαθμό ένταξης της πρώτης γενιάς στην χώρα υποδοχής αλλά και από το ίδιο το άτομο (Ενδεικτικά Καβουνίδη Τζ. – Χολέζας Ι. 2013). Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εκπαιδευτική πορεία των μεταναστών δεύτερης γενιάς καθώς και την εργασιακή τους κατάσταση. Ακόμα, από τα ευρήματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης θα αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με την επιρροή της οικονομικής κρίσης - ύφεσης στην πορεία αλλά και στην τωρινή τους κατάσταση.

Καταρχάς, παρατηρείται ότι οι μεταναστευτικές οικογένειες υπέρ-επενδύουν στην εκπαίδευση των παιδιών τους προτρέποντάς τα να αποκτήσουν όσο το δυνατόν ανώτερη εκπαίδευση ώστε να μπορέσουν να ανελιχθούν κοινωνικά (Ενδεικτικά Michail D. 2013, Χρυσάκης Μ. – Μπαλούρδος Δ. – Τραμουντάνης Α. 2012). Παρόλα αυτά, σύμφωνα με ειδική έρευνα της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2015) το μεταναστευτικό υπόβαθρο φαίνεται να σχετίζεται αρνητικά με το επίπεδο εκπαίδευσης: τα άτομα με μεταναστευτικό υπόβαθρο τείνουν να έχουν χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τους γεννημένους στην Ελλάδα. Έχει διαπιστωθεί ότι οι μαθητές της πρωτοβάθμιας

και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης προερχόμενοι από γονείς μετανάστες που ζουν στη χώρα μας παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά εγκατάλειψης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε σύγκριση με τους γηγενείς μαθητές (Χρυσάκης Μ. – Μπαλούρδος Δ. – Τραμουντάνης Α. 2012:130). Αυτό το φαινόμενο συνδέεται με το οικονομικό και πολιτισμικό υπόβαθρο της οικογένειας αλλά και με τυχόν εκπαιδευτικές – μαθησιακές δυσκολίες που συναντά το παιδί στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα βλ. γραφή, ανάγνωση κ.α.

Παρατηρείται, ακόμη, ότι οι γηγενείς γονείς αποσύρουν τα παιδιά τους από σχολεία με αρκετούς μαθητές από μεταναστευτικό υπόβαθρο. Αυτό δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την σχολική επιτυχία για τους μετανάστες μαθητές καθώς το γενικότερο επίπεδο των τάξεων πέφτει και γίνεται όλο και πιο δύσκολο κάποιος μαθητής να έχει καλές επιδόσεις σε ένα περιβάλλον που δεν μεταδίδει ακαδημαϊκές αξίες οι οποίες ενισχύουν τη διαδικασία μάθησης και πειθαρχίας στο εκπαιδευτικό σύστημα. Με τον καιρό οι ανισότητες μεταξύ των σχολείων αυξάνονται και παρατηρείται ότι τα παιδιά των μεταναστών συνήθως υπό-αντιπροσωπεύονται στα σχολεία γενικής κατεύθυνσης και υπέρ-αντιπροσωπεύονται στα σχολεία τεχνικής – επαγγελματικής κατεύθυνσης, ενώ συνολικά η σχολική τους εμπειρία υπόκειται σε λογικές διακρίσεων (Ενδεικτικά Χρυσάκης Μ. – Μπαλούρδος Δ. – Τραμουντάνης Α. 2012).

Ακόμα, η παραπάνω διάκριση μεταξύ μαθητών και σχολείων δυσκολεύει τους μαθητές από μεταναστευτικό υπόβαθρο στη δημιουργία κοινωνικών σχέσεων με μαθητές με υψηλές εκπαιδευτικές επιδόσεις και πλούσιο κοινωνικό και ανθρώπινο κεφάλαιο. Πράγμα που δυσχεραίνει την απόκτηση κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικών συνηθειών που θα τους διευκολύνουν τόσο ακαδημαϊκά όσο και εργασιακά αλλά και μακροπρόθεσμα στη διαδικασία κοινωνικής κινητικότητας (Ενδεικτικά Esteban M. et al. 2016). Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης είναι το κοινωνικό κεφάλαιο που διαθέτουν τα παιδιά των μεταναστών να είναι μειωμένο και συνακόλουθα να καταγράφεται αδυναμία της οικογένειας και των λοιπών άτυπων δικτύων στήριξης που διαθέτουν να τους υποστηρίξουν με επιτυχία στην όποια ανελκτική τους προσπάθεια.

Γενικότερα, ανεξαρτήτως υπηκοότητας οι γυναίκες εμφανίζονται πιο εκπαιδευμένες συγκριτικά με τους άνδρες, καθώς εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά αποφοίτων

ανώτερων και ανώτατων εκπαιδευτικών βαθμίδων. Αν συγκριθούν τα ποσοστά κατά υπηκοότητα τότε τόσο οι νέοι άνδρες όσο και οι νέες γυναίκες ελληνικής υπηκοότητας «υπερτερούν» εκπαιδευτικά έναντι των αλλοδαπών, ενώ η διαφορά αυτή είναι εντονότερη στην περίπτωση των νέων γυναικών (Καβουνίδη Τζ.– Χολέζας Ι. 2013:105). Το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο, τα χαμηλά ποσοστά ολοκλήρωσης του σχολείου και αντίστοιχα η χαμηλή επίδοση και τα υψηλά ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου, υπονομεύουν τις ευκαιρίες των μεταναστών δεύτερης γενιάς για επιτυχημένη ένταξη στην αγορά εργασίας και κοινωνική ανέλιξη στην μετέπειτα ζωή τους (Χρυσάκης Μ. – Μπαλούρδος Δ. – Τραμουντάνης Α. 2012:131).

Η πλειοψηφία των μεταναστών δεύτερης γενιάς είναι απόφοιτοι μεταδευτεροβάθμιας μη πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (πτυχίο) ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τα ευρήματα δειγματοληπτικής έρευνας που αφορούν την απασχόληση των μεταναστών δεύτερης γενιάς που συμμετέχουν στις διάφορες βαθμίδες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος φανερώνουν ότι ένα σημαντικό ποσοστό (45,8%) των μεταναστών δεύτερης γενιάς που σπουδάζουν, δηλώνει ότι εργάζεται με διάφορους τρόπους. (...) Εργάζονται παράλληλα με τις σπουδές τους σε ποσοστό 14,6%, ενώ η πλειοψηφία εργάζεται σε περιστασιακή βάση (22,6%). Επιπλέον, ένα μικρό αλλά στατιστικά σημαντικό ποσοστό των μεταναστών δεύτερης γενιάς που σπουδάζουν, εργάζονται μόνο στις διακοπές (4,7%), ή μόνο τα Σαββατοκύριακα (3,8%), αλλά σε μόνιμη μάλλον παρά σε περιστασιακή βάση (Χρυσάκης Μ. – Μπαλούρδος Δ. – Τραμουντάνης Α. 2012 :135). Τα ευρήματα αυτά κυρίως συνδέονται με την ασθενή οικονομική κατάσταση των μεταναστευτικών οικογενειών. Πολλές φορές η ανάγκη για ένα επιπλέον εισόδημα στο νοικοκυριό απομακρύνει τους νέους από τις σπουδές τους και δη σε εποχές οικονομικής ύφεσης όπου οι μεταναστευτικές οικογένειες πλήττονται σοβαρά.

Ο συνεχώς αυξανόμενος ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας, η υψηλή εξειδίκευση που απαιτείται για θέσεις κύρους και η οικονομική δυσμένεια των μεταναστών μέσα στη κρίση οδηγούν τη πλειοψηφία των μεταναστών δεύτερης γενιάς σε αναγκαστική ετεροαπασχόληση σε θέσεις εργασίας συνήθως μικρής εξειδίκευσης και χειρωνακτικής φύσης βλ. πωλητές / -τριες, τηλεφωνητές / -τριες, σερβιτόροι / -ρες κ.α. Ποσοστό 11, 6 % των ατόμων που συμμετείχαν σε έρευνα της ΕΛ.ΣΤΑΤ. για τη θέση στην αγορά εργασίας των μεταναστών και των άμεσων απογόνων τους θεωρεί ότι η τρέχουσα εργασία του είναι κατώτερη των προσόντων του (βλ. και Χρυσάκης

M. – Γαλατά Β. 2016). Το ποσοστό αυτό είναι υψηλότερο στα άτομα που έχουν γεννηθεί τα ίδια και οι γονείς τους στο εξωτερικό (15,0%) και ειδικότερα στους πτυχιούχους ανώτατης εκπαίδευσης αυτής της κατηγορίας (46,1%). Τα πιο σημαντικά προβλήματα που φαίνεται να αντιμετωπίζουν στην εργασία τους οι μετανάστες δεύτερης γενιάς αφορούν την μικρότερη αμοιβή που απολαμβάνουν συγκριτικά με τους Έλληνες ομολόγους τους, την ανασφάλιστη εργασία και την καταστρατήγηση του ωραρίου εργασίας ενώ προβλήματα προσβλητικής συμπεριφοράς φαίνεται να αντιμετωπίζουν πολύ λιγότεροι (Ενδεικτικά Χρυσάκης Μ. – Γαλατά Β. 2016).

Η οικονομική ύφεση που βιώνει η ελληνική οικονομία επηρεάζει περισσότερο όσους έχουν λιγότερα προσόντα και εξειδίκευση και ιδίως νέους. Έτσι, η ανεργία φαίνεται να πλήττει έναν στους πέντε μετανάστες δεύτερης γενιάς και, κυρίως, τις γυναίκες. (...) Επιπλέον, η μεγάλη πλειοψηφία των ανέργων (76,3%) δεν λαμβάνει επίδομα ανεργίας (Χρυσάκης Μ. – Γαλατά Β. 2016:740) πράγμα που τους αφήνει έκθετους απέναντι σε φαινόμενα υλικής αποστέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Όσον αφορά τους λόγους για τους οποίους δεν βρίσκουν εργασία ανάλογη των προσόντων τους, οι διακρίσεις λόγω καταγωγής, θρησκείας ή κοινωνικών αιτιών είναι ο παράγοντας που αναφέρεται συχνότερα ως εμπόδιο μεταξύ των ερωτωμένων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (37%). (...) Σε αρκετές περιπτώσεις, οι απαντήσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των ερωτωμένων. Έτσι, η μη αναγνώριση τίτλων σπουδών είναι το συχνότερα αναφερόμενο εμπόδιο από τους πτυχιούχους ανώτατης εκπαίδευσης, ενώ οι διακρίσεις λόγω καταγωγής, θρησκείας ή κοινωνικών αιτιών αναφέρονται συχνότερα από τα άτομα ηλικίας 25 – 34 ετών. Η κατηγορία «άλλος παράγοντας» που αναφέρεται συχνότερα από όλες τις ομάδες των ερευνώμενων συνδέεται με την οικονομική κρίση (ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2015).

Τα παραπάνω δεδομένα σκιαγραφούν ένα δύσκολο περιβάλλον και ένα όχι ιδιαίτερα ευοίωνο μέλλον για τους μετανάστες στη Ελλάδα. Παρόλα αυτά, ενώ η πρώτη γενιά εξετάζει την πιθανότητα επιστροφής στην Αλβανία, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, η δεύτερη γενιά επιθυμεί να παραμείνει στην Ελλάδα καθώς είναι η χώρα στην οποία πολλοί γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και ωρίμασαν και παρά την οικονομική κρίση διαθέτει ένα βελτιωμένο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον συγκριτικά με την Αλβανία (Ενδεικτικά Michail D. 2013). Ακόμα, οι φιλοδοξίες που έχουν δημιουργηθεί σε αυτούς τους νέους από τους γονείς αλλά και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στην Ελλάδα δεν φαίνεται να είναι υλοποιήσιμες στην Αλβανία. Σε κάθε

περίπτωση όμως, η δεύτερη γενιά μεταναστών στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή φαίνεται να έχει ενταχθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα, να έχει ενστερνιστεί πολιτισμικά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας, να συμμετέχει πλέον πολιτικά (βλ. ν. 4332/2015) αλλά παρόλα αυτά, όσον αφορά την ένταξη της στην αγορά εργασίας, πλήττεται από την ανεργία και εξαναγκάζεται πολύ συχνά σε εργασία αναντίστοιχη των προσόντων που κατέχει με μηδαμινές ελπίδες ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΣΚΕΛΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η Μεθοδολογία της Έρευνας

Το εμπειρικό σκέλος της εργασίας έρχεται ως μια πιλοτική ποιοτική έρευνα να καλύψει το θεωρητικό κενό που παρατηρούμε στην υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα της δεύτερης γενιάς μεταναστών από την Αλβανία και τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις ζωές αυτών.

Η έρευνα αποσκοπεί να διερευνήσει τις αλλαγές που έχει επιφέρει η οικονομική κρίση στις ζωές των ερωτώμενων και πιο συγκεκριμένα, στην εκπαιδευτική και επαγγελματική σταδιοδρομία και αποκατάσταση. Προσφορότερη μέθοδος διερεύνησης των ερευνητικών ερωτημάτων κρίθηκε η ποιοτική μέθοδος καθώς δίνει την ευκαιρία στον ερευνητή να στοχεύσει στο τι σημαίνει για τα υποκείμενα η εμπειρία για την οποία μιλούν, με άλλα λόγια, να εμβαθύνει (Παρασκευοπούλου – Κόλλια Ε. 2008) και ταυτόχρονα να αναδείξει τον λόγο των ίδιων των υποκειμένων στη προκειμένη περίπτωση. Επιπλέον, η ποιοτική διερεύνηση ενδείκνυται για την εκμαίευση πεποιθήσεων, προσδοκιών, συναισθημάτων τόσο μέσω λεκτικών αλλά και μη λεκτικών σχημάτων έκφρασης (βλ. στάση του σώματος, έκφραση κ.α.). Οι μη λεκτικές ενδείξεις μπορεί να μας δώσουν μηνύματα που μας βοηθούν στη κατανόηση των προφορικών αποκρίσεων, πιθανά αλλάζοντας ή ακόμη, σε ακραίες περιπτώσεις, αντιστρέφοντας το νόημα τους (Robson C. 2007:323). Ο συνεντευκτής μέσω της ποιοτικής μεθόδου μπορεί ευκολότερα να διεισδύσει στην προσωπικότητα των ερωτώμενων και να αντλήσει πληροφορίες για τις κοινωνικές επιρροές που έχουν δεχτεί και αφορούν τα ερευνητικά ερωτήματα.

Η επιλεγμένη μέθοδος ποιοτικής διερεύνησης στην εργασία είναι η συνέντευξη. Διακρίνουμε τρεις τύπους ποιοτικών συνεντεύξεων α) τη πλήρως δομημένη συνέντευξη η οποία έχει προκαθορισμένες ερωτήσεις με προκαθορισμένη διατύπωση, συνήθως σε προκαθορισμένη διάταξη. Η χρήση κυρίως ανοιχτών ερωτήσεων αποτελεί ουσιαστικά τη μόνη διαφορά από ένα ερωτηματολόγιο δειγματοληπτικής έρευνας που βασίζεται σε συνεντεύξεις. Β) Την ημιδομημένη συνέντευξη η οποία έχει προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά η διάταξη τους μπορεί να τροποποιηθεί ανάλογα με την αντίληψη του συνεντευκτή σχετικά με το τι φαίνεται καταλληλότερο. Η διατύπωση της ερώτησης μπορεί να αλλάξει και να δοθούν εξηγήσεις συγκεκριμένες ερωτήσεις που φαίνονται ακατάλληλες για κάποιο συγκεκριμένο ερωτώμενο μπορούν να παραλειφθούν, ή να περιληφθούν πρόσθετες ερωτήσεις. Γ)

Τη μη δομημένη συνέντευξη όπου ο συνεντευκτής έχει μια γενική περιοχή που τον ενδιαφέρει και τον απασχολεί, αλλά επιτρέπει στη συζήτηση να αναπτυχθεί στο πλαίσιο αυτής της περιοχής. Μπορεί να είναι πλήρως άτυπη (Robson C. 2007:323).

Η επιλεγμένη μέθοδος στην εργασία είναι η ημιδομημένη συνέντευξη σε βάθος η οποία χρησιμοποιείται συχνά από νέους ποιοτικούς μελετητές ώστε να έχουν έναν οδηγό για τα θέματα που θεωρούν ότι είναι σημαντικά να καλύψουν στο πλαίσιο της συνέντευξης. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης παρουσιάζει ευελιξία: α) ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, β) ως προς την εμβάθυνση σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, γ) ως προς τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την πρόσθεση ή αφαίρεση ερωτήσεων ή θεμάτων για συζήτηση.

Έτσι, διενεργήθηκαν πέντε (5) σε βάθος ημιδομημένες συνεντεύξεις με νέες / -ους δεύτερης γενιάς μεταναστών από την Αλβανία ηλικίας 20-30 ετών οι οποίοι επιλέχθηκαν με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας. Η μέθοδος αυτή συνεπάγεται τον περιορισμό ότι κατά πλειοψηφία οι νέοι αυτοί είναι φοιτητές ή απόφοιτοι ΑΕΙ καθώς η χιονοστιβάδα έχει ως αφετηρία άτομα από το ευρύτερο περιβάλλον της υποφαινόμενης μέσα στον χώρο του πανεπιστημίου. Πιο συγκεκριμένα, το δείγμα αποτελείται από τέσσερις γυναίκες και έναν άνδρα. Οι πέντε ερωτώμενοι είναι η Ε. (23 ετών), η Γ. (23 ετών), η Β. (23 ετών), η Κ. (25 ετών) και ο Σ. (30 ετών). Η Β. γεννήθηκε στην Ελλάδα, η Γ. και η Κ. ήρθαν στην χώρα σε ηλικία 2 ετών ενώ οι Ε. και Σ. λίγο πριν την εφηβεία τους σε ηλικία 11 ετών. Από τους 5 ερωτώμενους οι 4 είναι φοιτητές ή απόφοιτοι ΑΕΙ και 2 εξ αυτών με σπουδές και σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Από το δείγμα η Β. έχει μεταδευτεροβάθμια μη πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Αυτή τη στιγμή εργαζόμενες είναι μόνο η Γ. και η Κ. ενώ οι υπόλοιποι ερωτώμενοι δυσκολεύονται στην εύρεση εργασίας όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Όπως έχει ήδη τονιστεί στην εισαγωγή της εργασίας βασικοί λόγοι που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα είναι η ιστορικότητα της παρουσίας στη χώρα αλλά και το γεγονός ότι πληθυσμιακά αποτελεί την μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα. Επιπλέον λόγοι που μας οδήγησαν στο συγκεκριμένο δείγμα ήταν καταρχάς το γεγονός ότι όλοι τους έχουν εισαχθεί στη χώρα πριν από την εφηβεία, έχουν κάποιες κοινωνικές μειονεξίες, έχουν αντιμετωπίσει οικονομικές δυσκολίες λόγω της

οικονομικής κρίσης, ανήκουν σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες και επομένως πιθανότατα να έχουν διαφορετικά βιώματα κατά τη διάρκεια της κρίσης. Παραδεχόμαστε όμως ότι τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων στην έρευνα δεν αντιπροσωπεύουν καθόλα τον υπό έρευνα πληθυσμό. Η κοινωνική πραγματικότητα και θέση ενός νέου με μεταναστευτική καταγωγή είναι πολύ πιθανό να διαφέρει ανάλογα με τη πόλη που κατοικεί, το οικογενειακό περιβάλλον, τα ερεθίσματα και το κοινωνικοοικονομικό του υπόβαθρο.

Όπως επισημάνθηκε ήδη, η έρευνα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πιλοτική πράγμα που συνεπάγεται ότι δεν δόθηκε τόσο έμφαση στην επιλογή αντιπροσωπευτικού δείγματος όσο στην ποιοτική ανάλυση των ευρημάτων. Αυτό εξηγεί και τους περιορισμούς κάθε τέτοιας έρευνας ως προς τη γενίκευση των ευρημάτων σε ολόκληρο τον πληθυσμό. Οι συνεντεύξεις διενεργήθηκαν το διάστημα 27.12.2019 – 09.01.2020 και τηρήθηκαν όλες οι απαραίτητες προϋποθέσεις. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ενημερώθηκαν για τον σκοπό της και έδωσαν την συγκατάθεση τους υπό την προϋπόθεση της τήρησης της ανωνυμίας τους αλλά και της χρήσης των συνεντεύξεων αποκλειστικά και μόνο για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: Τα Ευρήματα της Έρευνας

4.1. Τα Πρώτα Χρόνια στην Ελλάδα: Συνθήκες, Δυσκολίες, Επαγγέλματα

Οι πέντε συνεντευξιαζόμενοι αποτελούνται από τέσσερις γυναίκες και έναν άνδρα ηλικίας 23 - 30 ετών. Οι περισσότεροι εξ αυτών ήρθαν στην Ελλάδα σε πολύ νεαρή ηλικία. Με εξαίρεση τη συνεντευξιαζόμενη Β. που γεννήθηκε στη χώρα οι υπόλοιποι τέσσερις ήρθαν στην Ελλάδα σε ηλικίες μεταξύ 2 - 11 ετών. Από τις απαντήσεις των ερωτώμενων προκύπτει πως οι γονείς ήρθαν πρώτοι στην Ελλάδα είτε και οι δύο είτε ο ένας μόνος του και αργότερα ακολούθησαν τα παιδιά. Αυτό διαφέρει στη περίπτωση της Β. που γεννήθηκε στην Ελλάδα και της Ε. που μετανάστευσε μαζί με τη μητέρα της σε ηλικία 11 ετών.

Οι λόγοι μετανάστευσης επιβεβαιώνουν τα καταγεγραμμένα από τη βιβλιογραφία. Δηλαδή, ότι η κατάρρευση του οικονομικού και πολιτικού συστήματος στη γείτονα χώρα σε συνδυασμό με τον εμφύλιο πόλεμο το 1997 οδήγησαν πολλούς ανθρώπους στη μετανάστευση. Αυτό περιγράφουν και οι ερωτώμενοι αναφερόμενοι στις κακές συνθήκες μετανάστευσης. Παραδείγματος χάρη, οι γονείς της Κ. χρειάστηκε να περπατήσουν τα βουνά στα ελληνοαλβανικά σύνορα ώστε να καταφέρουν να εισέλθουν στη χώρα.

Κ., 25: *«Ντάξει ήταν δύσκολα τα πρώτα χρόνια, εγώ βέβαια δεν θυμάμαι και πολλά, η αδερφή μου τα θυμάται που είναι λίγο μεγαλύτερη από εμένα. Αλλά ήταν δύσκολα, κι όταν ήρθανε, ήρθαν από τα βουνά, με τη γνωστή διαδικασία που έρχονταν όλοι, αντιμετώπισαν πρόβλημα θυμάμαι και στα σύνορα όπως μου είχαν πει. Ήταν κλειστά τα σύνορα τότε, κι εγώ δεν ξέρω πολλές λεπτομέρειες δηλαδή επειδή ήμουν πολύ μικρή, αλλά μου έχουν πει».*

Σε άλλες περιπτώσεις όπως του Σ. και της Γ. οι πατεράδες έφυγαν πρώτοι για να εγκατασταθούν και να προετοιμάσουν το έδαφος για την υπόλοιπη οικογένεια κάτι που όμως πήρε χρόνια να συμβεί καθώς η διαδικασία της οικογενειακής επανένωσης μέχρι κοντά στο 2000 ήταν δύσκολη. Τα παιδιά αυτά χαρακτηριστικά αναφέρουν πως έβλεπαν σπάνια τους μπαμπάδες και η Γ. τονίζει πως ο πατέρας της δεν μπόρεσε να βρísκεται στη γέννηση της.

Γ., 23: *«Πηγαινέλα. Και όχι μόνο πηγαινέλα... δηλαδή, υπήρχαν και χρονιές που δεν μπορούσε να έρθει καθόλου. Εμένα δηλαδή ο μπαμπάς μου δεν ήταν όταν γεννήθηκα με είδε μωράκι».*

Οι γονείς της Β. είχαν μεταναστεύσει για τους ίδιους οικονομικούς λόγους προτού εκείνη γεννηθεί. Τέλος, η Ε. και η μητέρα της δεν εξαναγκάστηκαν από τους παραπάνω λόγους σε μετανάστευση αλλά από την ενδοοικογενειακή βία.

Ε., 23: *«Ουσιαστικά με τη μητέρα μου ήρθαμε εδώ πέρα. Οι λόγοι ήταν γιατί δεν τα πήγαιναν καλά με τον πατέρα μου ε και πήρε την απόφαση να έρθουμε στην Αθήνα. (...)Ναι., παλαιότερα όταν ήμουν πολύ μικρή με τη μάνα μου και τον πατέρα μου , δεν έχω δει τα σκηνικά αλλά έχω δει τα αποτελέσματα. Δηλαδή, έχω δει τη μάνα μου και μπορούσα να καταλάβω ότι την είχε χτυπήσει πιο πριν. Τον αδερφό μου τον είχε χτυπήσει επίσης αλλά όχι κάτι τρελό, ξέρεις, αυτά στον πωπό. .. Ήμασταν κι εμείς μικρά παιδιά οπότε προφανώς ήθελε να προστατέψει τα παιδιά της φαντάζομαι και η ίδια να ξεφύγει από αυτή την κατάσταση».*

Τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα φαίνεται από τα λεγόμενα τους να ήταν δύσκολα αλλά όμορφα χαραγμένα στη μνήμη τους. Οι Σ. και Γ. στην αρχή εγκαταστάθηκαν στην επαρχία πράγμα που τους πρόσφερε ξέγνοιαστα παιδικά χρόνια κοντά στη φύση. Τονίζουν πως η κοινωνία τους αποδέχτηκε θετικά σε γενικές γραμμές αλλά παρόλα αυτά δεν ξεχνούν τη φτώχεια και τις δυσκολίες της πρώτης περιόδου.

Γ., 23: *«Αρχικά όταν πήγαμε εκεί ήταν δύσκολα. Ήμασταν από τους πρώτους μετανάστες που πηγαίναμε από την Αλβανία. Μας αγκάλιασαν, μας αγάπησαν γιατί ήμασταν και καλοί άνθρωποι. Αυτό που κρατάω από τους γονείς μου κιόλας είναι ο σεβασμός προς τους άλλους, το ήθος τέλος πάντων. Μέναμε σ' ένα σπίτι που η μητέρα μου δούλευε στα θερμοκήπια και τα χωράφια τους. Ο πατέρας μου είχε συνεργασία μ' έναν εργολάβο ο οποίος του πρόσφερε πολύ καλές δουλειές, έχει χτίσει πολλές βίλες που υπάρχουν εκεί ακόμα. Ήταν από τους καλύτερους οικοδόμους. Και στην αρχή στο σπίτι ήταν λίγο δύσκολα μέχρι να ενταχθούμε, να μάθουμε τη γλώσσα. Σκέψου μέναμε σ' ένα σπίτι που δεν είχαμε κρεβάτι, βάζαμε κλούβες και ένα στρώμα και κοιμόμασταν όλη η οικογένεια μαζί».*

Από την άλλη η Β., η Ε. και η Κ. μεγάλωσαν στην Αθήνα. Γενικότερα αναγνωρίζουν τις δυσκολίες των γονιών τους και κάποιες ρατσιστικές συμπεριφορές που μπορεί και

οι ίδιοι να βίωσαν όμως θυμούνται όμορφα παιδικά χρόνια. Οι ερωτώμενοι Γ. και Σ. που αρχικά εγκαταστάθηκαν στην επαρχία ύστερα μετακόμισαν οικογενειακώς στην Αθήνα. Οι λόγοι ήταν κυρίως η πρόσβασή σε καλύτερα σχολεία και η φοίτηση αργότερα των παιδιών στα πανεπιστήμια της πρωτεύουσας πράγμα που συνεπάγεται λιγότερα έξοδα μακροπρόθεσμα για την οικογένεια. Επιπλέον, οι δυσκολίες στον εργασιακό τομέα είχαν αρχίσει να κρούουν τον κώδωνα στις οικογένειες των ερωτώμενων και σε κάθε περίπτωση η πρωτεύουσα προσφέρει περισσότερες επιλογές και ευκαιρίες από ένα χωριό ή νησί. Από τις απαντήσεις των ερωτώμενων προκύπτει το χάσμα μεταξύ της ζωής στην επαρχία και στην Αθήνα και έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ένα διαφορετικό δείγμα από την επαρχία πιθανότατα να μας πρόσφερε πολύ διαφορετικά δεδομένα. Πιο συγκεκριμένα, η Γ. αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Εκεί ξαφνικά άρχισαν να πέφτουν οι δουλειές. Εκεί είναι, ξέρεις, πιο πολύ αγροτικό, επαρχία, πιο πολύ με τις πρώτες ύλες κλπ. Και όχι μόνο γι' αυτό το λόγο και για τα σχολεία, για την εκπαίδευση, γιατί εκεί κάτω δεν είχαμε καθηγητές έκανα μαθηματικά μετά από 3 μήνες. Επομένως, εδώ ήταν κάπως πιο εξελιγμένα σε σχέση με την εκπαίδευση. (...) Όταν ήμουν εγώ, λοιπόν, στο γυμνάσιο στην επαρχία δεν ήξερα ότι υπήρχαν και οι πανελλήνιες, δεν ήξερα πως ήταν και αυτή η διαδικασία. Κατάλαβες πως ήταν στην επαρχία; Δεν το γνώριζα αυτό, αλήθεια σου λέω. Όταν ήρθα εδώ, στην Αθήνα, λοιπόν, και έμαθα τον ανταγωνισμό, τη διαδικασία, ότι οι πανελλήνιες είναι δύσκολες τότε κατάλαβα που πάω και άρχισα να διαβάζω».

Οι γονείς των ερωτώμενων εργάζονταν σε χειρωνακτικές δουλειές όπως αυτές της καθαρίστριας, του αγρότη, του υδραυλικού, του μαραγκού, του οδηγού. Προκύπτει πως οι γονείς εργάζονταν σκληρά κάνοντας πολλές φορές παραπάνω από μια δουλειά με τους πατεράδες να απασχολούνται σε παραπάνω από έναν τομείς εργασίας βλ. μαραγκός και ελαιοχρωματιστής ταυτόχρονα. Οι μητέρες σχεδόν αποκλειστικά εργάζονται στον τομέα της καθαριότητας ενώ τα επαγγέλματα των πατεράδων διαφέρουν ανάλογα με τις δεξιότητες τους. Οι δουλειές αυτές θα λέγαμε πως αποτελούσαν μονόδρομο καθώς μόνο οι γονείς της Γ. είχαν εισαχθεί χωρίς όμως να ολοκληρώσουν το πανεπιστήμιο στην Αλβανία, οι υπόλοιποι κατά κανόνα είναι απόφοιτοι λυκείου και γυμνασίου.

4.2. Εκπαιδευτική Πορεία

Οι ερωτώμενοι εντάχθηκαν κατά πλειοψηφία στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα από την προσχολική ηλικία. Η Ε. ήρθε στη χώρα στη έκτη δημοτικού παρόλα αυτά εντάχθηκε αμέσως στο σχολικό περιβάλλον καθώς προέρχεται από τον αλβανικό νότο, την ιστορική 'Βόρεια Ήπειρο', με συνέπεια να γνωρίζει τόσο τα ελληνικά όσο και την ελληνική παιδεία και ιστορία. Ακόμη, στον τόπο καταγωγής της πήγαινε σε ελληνικό δημοτικό σχολείο. Από την άλλη ο Σ. που εντάχθηκε στο ελληνικό σχολείο στην πρώτη γυμνασίου αντιμετώπισε δυσκολίες καθώς δεν γνώριζε την ελληνική γλώσσα. Αναγνωρίζει πως η ενισχυτική διδασκαλία τον βοήθησε αλλά σε κάθε περίπτωση και το νεαρό της ηλικίας βοηθά στην γρήγορη εκμάθηση μιας νέας γλώσσας.

Λόγω περιορισμένων πόρων τα παιδιά αυτά διαχρονικά και σταθερά δεν είχαν υποστήριξη από φροντιστήρια ή ιδιαίτερα. Παρόλα αυτά, αυτό δεν εμπόδισε την εκπαιδευτική επιτυχία τους. Οι ερωτώμενοι συνολικά χαρακτηρίζουν τις επιδόσεις τους μέτριες προς καλές και αναφέρουν ότι προσπαθούσαν στο μέτρο του δυνατού. Σε αυτό το σημείο χρειάζεται να αναφερθούμε και σε περιστατικά που δυνητικά δυσκολεύουν την εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών όπως είναι τα φαινόμενα bullying ή / και ρατσιστικών συμπεριφορών. Από τους ερωτώμενους οι Σ., Κ. και Γ. αναφέρουν πως στα παιδικά τους χρόνια είχαν αντιμετωπίσει ρατσιστικές συμπεριφορές στο χώρο του σχολείου με αποτέλεσμα αυτό στην περίπτωση της Κ. και Γ. να έχει επίπτωση και στις επιδόσεις τους.

Κ., 25: *«Όσον αφορά τα χρόνια τα παιδικά, ειδικά από τη πρώτη δημοτικού μέχρι τη Πέμπτη δημοτικού αντιμετώπισα αρκετά προβλήματα γιατί τότε τα παιδιά ήταν ιδιαίτερα σκληρά σ' εκείνη την ηλικία και κάνανε ρατσιστικά σχόλια του τύπου 'άντε φύγε από 'δω μωρή κωλοαλβανίδα' και 'γιατί δεν πας πίσω στην Αλβανία' και 'τι κάνεις εδώ'. Είχα αρκετό bullying και ρατσιστικά σχόλια για να στο πω και έτσι και εντάξει δεν πέρασα ιδιαίτερα ωραία χρόνια και ευχάριστα σαν παιδί με όλα αυτά που λέγανε αλλά κατά τα άλλα εντάξει υπήρχαν και καλές στιγμές. Δηλαδή, ας πούμε με μια κοπέλα κάνω ακόμα παρέα, ελληνίδα, από την πρώτη δημοτικού έως τώρα και είμαστε πολύ καλές φίλες και δεν είχαμε πρόβλημα. Αλλά θεωρώ ότι παίζουν ρόλο και οι γονείς πολύ σημαντικό ρόλο σε αυτό και οι συναναστροφές γενικότερα. Είναι όλοι αυτοί οι*

φορείς: γονείς, πρώτα απ' όλα, μετά σχολείο, τηλεόραση, τα πάντα. Από καθηγητές μπορώ να πω ότι δεν αντιμετώπισα ποτέ ρατσιστικό φαινόμενο».

-Επηρέασε αυτή η κατάσταση τις επιδόσεις σου στα μαθήματα:

«Ναι, πολλές φορές μπορεί να με επηρέαζε αυτό στην απόδοση μου ή στο να μην θέλω να πάω τη μια μέρα σχολείο, ή να το σκέφτομαι».

Γ., 23: «Στο δημοτικό και το γυμνάσιο, αλλά το ξεπέρασα. Δεν ήταν ακριβώς bullying, ρατσισμός ήταν καθαρά. 'Φύγε από τη χώρα μας' κλπ.»

-Σε επηρέασε αυτό στα μαθήματα:

«Ε βέβαια με στεναχωρούσε και με ενοχλούσε πιο πολύ σε θέμα φιλίας, γιατί δεν με κάνουν παρέα, γιατί...Αλλά ναι, μου έχει τύχει να φύγω από το σχολείο παρόλο που δεν επιτρεπόταν, έχω φύγει κλαίγοντας. Στην 5^η δημοτικού έγινε αυτό. Είχα πάθει και μια κρίση πανικού».

Από την άλλη, ο Σ. φαίνεται να μην προσδίδει την ίδια βαρύτητα σε τέτοια επεισόδια δικαιολογώντας τα παιδιά αλλά επιρρίπτοντας ευθύνες στο περιβάλλον των παιδιών που τους καλλιέργησε τέτοιου είδους συμπεριφορές.

Σ., 30: «Όχι, όχι σχολικό εκφοβισμό...Ντάξει ρε παιδί μου αυτό το θυμάμαι το Αλβανός στο σχολείο, το έχω ακούσει αλλά δεν το κατατάσσω στην κατηγορία ρατσιστική συμπεριφορά. Ντάξει με επηρέαζε αλλά δεν το εντάσσω στην κατηγορία ρατσιστική συμπεριφορά. Είναι προβληματικό αλλά δεν είναι ρατσισμός γιατί το παιδάκι δεν προσδίδει το ίδιο νόημα, δεν καταλαβαίνει ότι είσαι ακουμπάει μια ευαίσθητη φλέβα που το άλλο παιδάκι μπορεί να αισθάνεται διαφορετικό. Αν θυμάμαι καλά, (σκαφτόμουν) γιατί το λέει, γιατί είναι διαφορετικό. Δεν το έχω ζήσει πολύ έντονα. Το θυμάμαι αλλά δεν με έχει στιγματίσει».

Η γονική εμπλοκή γενικότερα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική πορεία και δυνητική επιτυχία ενός ατόμου. Αναλυτικότερα, η ενθάρρυνση και η παρότρυνση των γονιών από μικρή ηλικία προς τα παιδιά να μελετούν ώστε να έχουν ένα καλύτερο μέλλον από τους ίδιους αλλά και η εμπλοκή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία και σχολική ζωή προκύπτει ότι έχουν σημαντική επίπτωση στην εκπαιδευτική πορεία του παιδιού. Πρέπει να σημειώσουμε όμως ότι ευρύτερα το

οικογενειακό περιβάλλον διαπλάθει την στάση του παιδιού απέναντι στην εκπαίδευση μέσα από τα ερεθίσματα που του προσφέρει.

Ε., 23: *«Ο παππούς μου θυμάμαι με διάβαζε ο οποίος ήταν αρκετά αυστηρός στο συγκεκριμένο κομμάτι η αλήθεια είναι, αλλά αυστηρός με την καλή έννοια. Δηλαδή, θυμάμαι ότι με έβαζε να κάνω ανάγνωση και κάθε φορά που έκανα ένα λάθος στην ανάγνωση με έβαζε να το διαβάσω από την αρχή, κάτι τέτοιοι μέθοδοι. Ήταν και δάσκαλος. Με βοήθησε πάρα πολύ και προφανώς και στην εξοικείωση της γλώσσας και θεωρώ ότι είχα εξ' αρχής πολύ γερά θεμέλια στην ελληνική γλώσσα γιατί ο παππούς μου ήξερε πραγματικά εξαιρετικά ελληνικά»*

Σ., 30: *«Έλεγαν πάντα να είμαστε καλοί στο σχολείο. Αυτό το λέγανε πάντα. Τώρα να μας πουν κάνει κάτι ή διάβασε για την επόμενη μέρα του σχολείου δεν θυμάμαι αλλά μάλλον το είχαν αποδεχτεί και για τα 3 παιδιά γιατί η αδερφή μου ήταν λίγο πιο επίμονη, ότι ήθελε να κάνει κάτι συγκεκριμένο και ήταν πιο ... το έλεγε πάντα ας πούμε. Εγώ δεν το έλεγα πάντα γιατί δεν ήξερα τι ήθελα να κάνω και το ανακάλυψα πολύ αργά κιόλας».*

Γ., 23: *«Ναι, θέλανε να είμαστε πάντα διαβασμένοι, να έχουμε τελειώσει το σχολείο, το λύκειο, να είμαστε στα μαθήματά μας καλοί, αυτό τους ενδιέφερε. Ήταν μέτρια αυστηροί. Ερχόντουσαν πάντα στο σχολείο και ρωτούσανε για τις επιδόσεις μας. Επομένως, είχαμε μια καλή καθοδήγηση και από τους γονείς».*

Από την άλλη, οι γονείς της Β. φαίνεται να ενεπλάκησαν στην εκπαιδευτική πορεία της με μεγάλη καθυστέρηση όπως αναφέρει και η ίδια με επακόλουθο να μην δίνει την απαιτούμενη σημασία στα μαθήματά της και να μην αντιλαμβάνεται τη σημασία αυτών για το μέλλον της. Αυτή η συνθήκη συνέβαλε και στον να μην τα καταφέρει στις πανελλαδικές εξετάσεις.

Β., 23: *«Από την ηλικία των 19-20. Από τη στιγμή που δεν πέρασα τέλος πάντων και τότε που έβλεπαν ότι έπρεπε να περάσω κάπου για να πάρω κι ένα πτυχίο έκτος ότι είχα πάρει ήδη ένα πτυχίο αλλά δεν αρκεί γιατί αυτό είναι απλά σαν βοηθός. Ε τότε κατάλαβαν ότι θα έπρεπε και να συνεχίσω».*

Η Β. επίσης ενώ δηλώνει πως μετανιώνει που δεν εισήχθη στο ελληνικό πανεπιστήμιο δείχνει να αμφιβάλλει για τη θέληση της να ξαναπροσπαθήσει και πιθανά να τα καταφέρει. Αυτό όμως δεν συνέβη και στις περιπτώσεις των Κ. και Σ.

όπου επίσης την πρώτη φορά που εξετάστηκαν πανελλαδικά δεν τα κατάφεραν να εισαχθούν σε κάποιο πανεπιστημιακό ίδρυμα. Αυτή η αποτυχία δεν τους απέτρεψε από το να προσπαθήσουν ξανά και τελικά να εισαχθούν σε τμήμα της επιλογής τους.

Σ., 30: *«Εγώ ήθελα να γίνω δημοσιογράφος, δεν ασχολήθηκα ιδιαίτερα με τις πανελλήνιες, δεν διάβασα ιδιαίτερα. Είχα γράψει έναν βαθμό που δεν είχα πιθανότητες να εισαχθώ σε κάποιο τμήμα δημοσιογραφίας οπότε πήγα σε ιδιωτική σχολή για δυο χρόνια σε ΙΕΚ. Μετά με αυτά τα μόρια που είχα γράψει κατέθεσα ξανά τα χαρτιά. Πέρασα Ρέθυμνο. Δεν είχα βάλει πολιτική επιστήμη πρώτη. Είχα βάλει άλλα τμήματα στην Αθήνα, για οικονομικούς λόγους, έτυχε να περάσω Ρέθυμνο, έτυχε να περάσω πολιτική επιστήμη. Δεν ήξερα τι είναι. Όταν μπήκα μετά την ερωτεύτηκα. Την ερωτεύτηκα και τελείωσα το πτυχίο στα 4 χρόνια ως όφειλα με 8.99 μέσο όρο».*

Κ., 25: *«Εεε ήμουν λιγότερο καλά προετοιμασμένη. Πρώτον, είχα αγχωθεί πάρα πολύ γιατί με πίεζαν και λίγο από το οικογενειακό περιβάλλον αλλά περισσότερο από το φροντιστήριο και το σχολείο να αποδώσω καλά οπότε αυτό είχε ως αποτέλεσμα σε μένα που είμαι και αγχώδης σαν άτομο να αγχωθώ παραπάνω. Είχα ανεβάσει πυρετό αν θυμάμαι όταν έδινα πανελλήνιες ..εε είχα αρρωστήσει τη πρώτη χρονιά, δεν τα πήγα καλά και είπα θα δώσω και δεύτερη χρονιά. Είχα βάλει σχολές μόνο έξω, δεν είχα βάλει Αθήνα γιατί λέω δεν θα περάσω πουθενά οπότε τη δεύτερη χρονιά προσπάθησα πάλι και πήγα καλύτερα προφανώς και πέρασα σε μια σχολή που μου άρεσε ιδιαίτερα, το τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής στη Κόρινθο».*

Η Γ. επίσης εισήχθη στο τμήμα όπου φοιτά με τη δεύτερη προσπάθεια αλλά για διαφορετικούς λόγους. Η πρώτη προσπάθεια της ήταν μεν επιτυχημένη αλλά ήταν σε σχολή που δεν την ενδιέφερε όπως αναφέρει. Τη δεύτερη φορά πέρασε σε επαρχιακό τμήμα και λόγω κοινωνικών και οικονομικών κριτηρίων πήρε μεταγραφή για το αντίστοιχο τμήμα του Πα.Δ.Α. Η μεταγραφή αυτή ήταν προϋπόθεση ώστε να καταφέρει να σπουδάσει καθώς η οικογένειά της δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει οικονομικά τις σπουδές της εκτός Αθηνών. Αυτό αντιμετώπισε πρόσφατα και η αδερφή της η οποία πέρασε στη Νοσηλευτική Πατρών αλλά δεν επιλέχθηκε για μεταγραφή και επομένως θα ξαναδώσει πανελλαδικές εξετάσεις με σκοπό και ελπίδα να περάσει αυτή τη φορά σε κάποιο πανεπιστήμιο της Αθήνας.

Γ., 23: *«Έδωσα τη πρώτη φορά, πέρασα μηχανικών πληροφορικής, δεν μου άρεσε αυτή η σχολή, την έβρισκα ανδρική δουλειά, παρόλο που έχει μέλλον. Μετά ξαναέδωσα, δεν*

πήγαινα φροντιστήριο ε και πέρασα διοίκηση επιχειρήσεων μάρκετινγκ στην επαρχία, έκανα αίτηση για μεταγραφή και με δέχτηκαν εδώ, στην Αθήνα».

Η περίπτωση της Ε. διαφέρει θα λέγαμε από τις προηγούμενες γιατί έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η Ε. διαχρονικά ήταν άριστη μαθήτρια επομένως στο υποσυνείδητό της ήταν δεδομένες οι πανεπιστημιακές σπουδές. Υποστήριξη από φροντιστήριο είχε μόνο για προετοιμασία των πανελληνίων, όμως αυτό που είχε η Ε. και όχι οι υπόλοιποι συνεντευξιαζόμενοι ήταν η καταγωγή από την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας και έναν παππού δάσκαλο ελληνικών. Αυτές οι δύο συνθήκες της πρόσφεραν γνώσεις, βοήθεια, υποστήριξη και πειθαρχία.

Ε., 23: *«Κοίταξε, εγώ την γλώσσα την ήξερα πριν πάω καν στο σχολείο γιατί ουσιαστικά η γιαγιά μου και ο παππούς μου έμεναν σε ένα χωριό στη Νότια Αλβανία, της ιστορικής Βορείου Ηπείρου, που όλοι μιλάνε ελληνικά, είναι ελληνική μειονότητα ουσιαστικά, και μιλούσαν ελληνικά. Ο παππούς μου ήταν καθηγητής ελληνικής ιστορίας, γεωγραφίας, μαθηματικών, δηλαδή είχα δεχθεί τέτοια ερεθίσματα. Και επίσης, τα καλοκαίρια πήγαινα και στη Κέρκυρα, πιο μικρή, πριν πάω στους Αγίους Σαράντα. Οπότε ήμουν πολύ εξοικειωμένη με τα ελληνικά».*

Η περίπτωση της Ε. αλλά και του Σ. επιβεβαιώνουν τη σημασία του οικογενειακού περιγύρου στην εκπαιδευτική πορεία του παιδιού.

Από τους 5 συνεντευξιαζόμενους ο Σ. είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος (Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία) και η Κ. μεταπτυχιακή φοιτήτρια (Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Πολιτικές στην Εκπαίδευση, Έρευνα και Κατάρτιση). Η Ε. (Χρηματοοικονομική και Τραπεζική Διοικητική) και η Γ. (Διοίκηση Επιχειρήσεων και Marketing) από την άλλη είναι φοιτήτριες στο 6^ο και 5^ο έτος σπουδών αντίστοιχα, ενώ η Β. (Βοηθός Ιατρικών Εργαστηρίων) έχει ολοκληρώσει μεταδευτεροβάθμια μη πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Η Γ. έχει καθυστερήσει να ολοκληρώσει τις σπουδές της κυρίως γιατί το τμήμα που φοιτά με τον νέο νόμο για τις συγχωνεύσεις των ΑΕΙ και ΤΕΙ μετατράπηκε σε ΑΕΙ και προστέθηκαν μαθήματα επομένως δικαιολογημένα έχει καθυστερήσει ένα εξάμηνο να ολοκληρώσει τις σπουδές της. Οι Κ. και Ε. από την άλλη καθυστέρησαν για διαφορετικούς λόγους. Η Κ. σπούδασε σε ένα περιφερειακό τμήμα, το Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (Κόρινθος) και όπως οι περισσότεροι φοιτητές αυτού του τμήματος πηγαινοερχόταν στην σχολή της καθώς αυτή εδρεύει στην Κόρινθο. Αυτές οι

μετακινήσεις όμως ήταν κοστοβόρες και συνέπεσαν με μια εποχή κρίσης. Αυτό δυσκόλεψε οικονομικά την οικογένεια της η οποία επανειλημμένως την πίεζε να ολοκληρώσει το συντομότερο δυνατό τις σπουδές της. Όντας όμως αγχώδης χαρακτήρας αυτό είχε τα αντίθετα αποτελέσματα. Από την άλλη η Ε. τα πρώτα τρία χρόνια των σπουδών της εργαζόταν παράλληλα πράγμα που την πήγε πίσω στα μαθήματά της.

Ε., 23: *«Τώρα είμαι στο 6^ο έτος της σχολής μου, ελπίζω ότι θα είναι και το τελευταίο. (...) Γιατί τα πρώτα χρόνια δούλενα, δούλενα δύο χρόνια σ' ένα μίνι μάρκετ»*

-Τώρα ψάχνεις για δουλειά:

«Όχι, όχι γιατί έχω αποφασίσει ότι θέλω να τελειώσω τη σχολή μου».

Όσον αφορά τους μελλοντικούς ακαδημαϊκούς στόχους των ερωτώμενων σε όλες τις απαντήσεις βλέπουμε την ανάγκη που μεταφράζεται σε επιθυμία για επιπλέον επιμόρφωση / κατάρτιση. Ανάγκη ώστε να καταφέρουν να γίνουν ανταγωνιστικότεροι στην αγορά εργασίας με ελπίδα την εύρεση μιας καλής θέσης εργασίας.

Β., 23: *«Θα ήθελα... αν και μου φαίνεται λίγο δύσκολο, αν και αν το θέλω πραγματικά θα μπορέσω να το κάνω, ή να δώσω πανελλήνιες για να περάσω σε κάποιο πανεπιστήμιο με τα παραϊατρικά ή να πάω στο ΕΑΠ. ...Προς το παρόν ασχολούμαι και με υπολογιστές κάνω μαθήματα για το Proficiency των υπολογιστών οπότε τώρα λίγο θέλω να επικεντρωθώ σ' αυτό. Απλά βάζοντας και αυτά τα μικρά πτυχία στο βιογραφικό μου μήπως βρω σε αυτόν το τομέα δουλειά».*

Σ., 30: *«Ε μάλλον θα αρχίσω να κάνω κάποιες συζητήσεις τώρα που τελείωσα και με τα στρατά για διδακτορικό. Αλλά συζητήσεις. Αφού έκανα αυτή τη προσπάθεια στη Νομική για να αλλάξω επάγγελμα... Έκανα μια προσπάθεια στη νομική γιατί όπως σου είπα έχει η αδερφή μου το αντίστοιχο πτυχίο , έχει καταφέρει να ανοίξει ένα μικρό γραφείο οπότε ήταν κι ένα ισχυρό ερέθισμα στο να βρω ένα επάγγελμα περίπου έτοιμο όπως λένε, πιο προσβάσιμο για μένα γιατί θα είχα μια θέση εργασίας 'εξασφαλισμένη'».*

Ε., 23: *«Κοίταξε, ιδανικά θα ήθελα να πάρω το πτυχίο μου και μετά να βρω μια δουλειά ώστε να εξειδικευτώ εκεί πέρα. Και φυσικά επειδή αυξάνονται οι απαιτήσεις*

χρόνο με το χρόνο και χρειάζεται να εξελίξεσαι σαν άνθρωπος θεωρώ ότι θα αναγκαστώ κάποιες φορές να παρακολουθήσω κάποια σεμινάρια για να μπορώ να συμβαδίζω λίγο με τα πράγματα αλλά από κει και πέρα πάνω στο χρηματοοικονομικό δεν έχω σκοπό να κάνω κάτι. Φυσικά, άμα δεν βρω δουλειά θα αναγκαστώ να κάνω και μεταπτυχιακό».

Γ., 23: *«Ναι, θέλω πολύ να εξελίξω στο κομμάτι του σχεδίου. Να μάθω fashion illustration που είναι ένα πρόγραμμα που μαθαίνεις και σε παίρνουν σε διάφορες βιομηχανίες άμα το ξέρεις γιατί πλέον όλα τα σχέδια, τα πατρόν κ.λπ. γίνονται μέσω της τεχνολογίας. Επίσης, με τη σχολή μου θέλω να κάνω ένα μεταπτυχιακό πάνω στο digital marketing και οτιδήποτε είναι γύρω από αυτόν το τομέα και να τα συνδυάσω στο μέλλον».*

4.3. Εργασιακή Πορεία

Στη πλειοψηφία τους οι συνεντευξιζόμενοι (3/5) ξεκίνησαν να εργάζονται άτυπα από την εφηβεία τους. Αυτό ήλθε ως φυσικό επακόλουθο καθώς οι οικογένειες τους ίσα - ίσα τα έβγαζαν πέρα και τα παιδιά ήθελαν να αισθάνονται πως κι εκείνα συνεισφέρουν στο μέτρο του δυνατού.

Σ., 30: *«Δεν ξέρω αν ήταν διαδικασία ορθολογική. Ήταν της ανάγκης. Δεν είπαν οι γονείς μου, ένιωθα εγώ ότι έπρεπε να είμαι πιο χρήσιμος, πιο βοηθητικός στα του οίκου που λέμε. Επειδή η μάνα μου είχε κάποια θέματα, ας τα πούμε, υγείας, ούτε στην Αλβανία δούλευε».*

Στους τρεις συνεντευξιζόμενους που ξεκίνησαν να εργάζονται πριν από την ενηλικίωσή παρατηρούμε ένα κοινό pattern: εργάζονταν τα καλοκαίρια, σε επιχειρήσεις γνωστών οπού συνήθως εργαζόταν και κάποιο μέλος της οικογένειας τους. Οι δουλειές αυτές ήταν χειρονακτικές, χαμηλής εξειδίκευσης βλ. ποτηράς – σερβιτόρος ή δουλειά στην αποθήκη. Παρόλο το νεαρό της ηλικίας τους οι συνεντευξιζόμενοι φαίνεται να απολάμβαναν αυτή την εμπειρία και από τα λεγόμενα αλλά και τη γλώσσα του σώματός τους προκύπτει πως πιστεύουν ότι η εφηβεία δεν είναι πολύ νωρίς ώστε κάποιος να εργάζεται περιστασιακά.

Ε., 23: *«Κοίταξε, θα σου πω. Δεν θεωρώ ότι έκανα κάτι τόσο παράλογο, δηλαδή, ένα μήνα τα καλοκαίρια δούλευα και δεν είναι ότι έσκαβα κιόλας. Οκ σύμφωνα με τους*

νόμους δεν είναι σωστό αλλά εγώ θεωρώ ότι κι απ' τα 16 μπορεί να δουλέψει ένα παιδί, φυσικά σε αξιοπρεπείς συνθήκες και φυσικά κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού που δεν χρειάζεται να παρακολουθεί το σχολείο. Φυσικά δούλευα λόγω οικονομικής ανάγκης, δεν με ανάγκασαν οι γονείς μου, σε καμία περίπτωση, απλά μου είχε κάνει μια πρόταση η θεία μου και εγώ ήθελα να το κάνω».

Οι δύο άλλες συνεντευξιαζόμενες έχουν διαφορετικές από τις παραπάνω, αλλά και μεταξύ τους, πρώτες εργασιακές εμπειρίες. Η Κ. εργάστηκε για πρώτη φορά αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές της σε ηλικία 23 ετών. Όσο σπούδαζε είχε οικονομική υποστήριξη από τους γονείς της. Ολοκληρώνοντας τη σχολή της ξεκίνησε να εργάζεται σε έναν παιδότοπο για περίπου ένα χρόνο. Αυτή τη δουλειά την βρήκε μέσα από αγγελία και τα καθήκοντά της ήταν η φύλαξη παιδιών, όμως, όπως αναφέρει και η ίδια, εν τέλει έκανε πολύ περισσότερα πράγματα από εκείνα για τα οποία πληρωνόταν.

Κ., 25: *«Ήμουν σχεδόν ένα χρόνο και πέρα από τη φύλαξη έγινα και υπεύθυνη, έκανα κι άλλα πράγματα, έφτιαχνα καφέδες, σέρβις, έκανα λίγο απ' όλα δηλαδή ότι κάνει η νέα γενιά πλέον η οποία δεν μπορεί να βρει με 2-3 πτυχία δουλειά και βγαίνουν όλοι στο σέρβις. Κάποιες φορές μου άρεσε γιατί είχε να κάνει με δημιουργική απασχόληση, τα παιδάκια, αλλά το γεγονός ότι δεν πληρωνόμουν καλά και είχα να διαχειριστώ 800 πράγματα μαζί δεν ήταν και πολύ ευχάριστο και να έχω και μια εργοδότη που φωνάζει συνέχεια και την ενοχλεί το παραμικρό».*

Η Β. από την άλλη δυσκολεύεται να βρει δουλειά καθώς οι σπουδές της δεν την βοηθούν να βρει μια δουλειά γραφείου ή στον τομέα της υγείας όπως θα ήθελε. Έτσι, προς το παρόν κάνει επιπλέον προγράμματα κατάρτισης για να αυξήσει τις πιθανότητες να προσληφθεί σε μια τέτοια θέση εργασίας ενώ παράλληλα βοηθά τη μητέρα της σε ένα από τα σπίτια που καθαρίζει.

Β., 23: *«Όχι, έχω κάνει τη πρακτική μου που δεν ξέρω αν θεωρείται εργασία, εργασία και βοηθάω κάποιες φορές τη μητέρα μου».*

-Στο Ινστιτούτο που δουλεύει:

«Όχι, όχι. Εκτός από το ινστιτούτο πηγαίνει εδώ και 24 χρόνια και καθαρίζει ένα σπίτι και επειδή έχουμε φιλική σχέση με τον άνθρωπο πάω όταν είναι κουρασμένη και τη βοηθάω».

-Πληρώνεσαι γι' αυτό:

«Ναι, πληρώνομαι».

Οι περιορισμένες θέσεις εργασίας και ο αυξημένος ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας οδηγεί τους νέους σε ετεροαπασχόληση και πολύ συχνά σε θέσεις που δεν ανταποκρίνονται στα εκπαιδευτικά τους προσόντα. Τέτοια περίπτωση είναι η Β. αλλά και όλοι οι υπόλοιποι συνεντευξιαζόμενοι. Η καλύτερη περίπτωση εξ αυτών είναι εκείνη της Κ. η οποία μέχρι στιγμής έχει εργαστεί σε δύο διαφορετικά εργασιακά περιβάλλοντα. Αρχικά στον παιδότοπο όπου εργαζόταν υπερωρίες, οι αρμοδιότητες της δεν ήταν καθορισμένες, πληρωνόταν με καθυστέρηση και είχε δύσκολο συναδελφικό κλίμα και τώρα στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (ΚΠΙΣΝ) όπου κάνει πρακτική άσκηση για έξι μήνες. Στο ΚΠΙΣΝ σαφώς οι συνθήκες εργασίας είναι καλύτερες αλλά όπως χαρακτηριστικά τονίζει και αυτή η θέση εργασίας δεν ανταποκρίνεται στα εκπαιδευτικά της προσόντα.

Κ., 25: *«Θεωρώ ότι δεν ανταποκρίνεται ιδιαίτερα στα εκπαιδευτικά προσόντα που έχω γιατί σκοπός αυτής της πρακτικής είναι να ενισχύσει στην ουσία τους άνεργους, αλλά ωστόσο για να κάνεις μια αρχή, ένα ξεκίνημα, να αποκτήσεις περισσότερες δεξιότητες, να βελτιωθείς σαν άτομο, να αποκτήσεις εργασιακή εμπειρία, να δικτυωθείς ακόμα με άλλο κόσμο ώστε να βρεις κάτι καλύτερο και κάτι πάνω σε αυτό που πραγματικά θες σου δίνει δυνατότητες».*

Από την άλλη η Ε., η Γ. και ο Σ. κατά βάση έχουν εργαστεί ως σερβιτόροι, προωθητές προϊόντων, πωλητές, διανεμητές φυλλαδίων κ.α. Έχουν συναντήσει δυσκολίες στο εργασιακό περιβάλλον σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό όπως κάθε νέος: ενδεικτικά: καθυστέρηση αμοιβής, ανασφάλιστη εργασία, κακό κλίμα, πίεση, χαμηλό εισόδημα. Γενικά οι στρατηγικές εύρεσης των θέσεων εργασίας που έχουν χρησιμοποιήσει μέχρι στιγμής είναι τα δίκτυα τους (οικογενειακά – κοινωνικά), οι αγγελίες εργασίας και η προσέγγιση από κοντά. Ενδεικτικά ο Σ αναφέρει:

«Αυτό που έκανα ανέκαθεν είναι να δοκίμαζα δύο μέρες με αγγελίες από κάποια εφημερίδα, χωρίς ιδιαίτερο αποτέλεσμα, και μετά πήγαινα στα μαγαζιά κι αυτό είχε πάντα ανταπόκριση».

-Κι έλεγες..

«Γεια σας! Ενδιαφέρομαι για εργασία , ήθελα να ρωτήσω αν ενδιαφέρεστε κι εσείς για προσωπικό. Αυτό έκανα πάντα κι έπιανε πάντα. Όχι με τη πρώτη μέρα προφανώς αλλά ήταν μια διαδικασία αναζήτησης που μπορεί να έπαιρνε από 2 ημέρες μέχρι 20, αλλά έπιανε. Γιατί εντάζει η εστίαση είναι και μεγάλος κλάδος και εντάζει δεν πήγαινα και μόνο στα μαγαζιά της γειτονιάς που έμενα. Πήγαινα σε μέρη που ήξερα ότι θα έχουν ενδιαφέρον για κόσμο π.χ. στην Αθήνα πήγαινα κυρίως στο Θησείο – Ψυρρή».

Ο Σ. λόγω των σπουδών του στην πολιτική επιστήμη έχει την πιο ενεργή πολιτική συμμετοχή από τους πέντε ερωτώμενους καθώς όχι μόνο είναι οργανωμένο μέλος κομματικής νεολαίας αλλά έχει διατελέσει και για μια 4ετία επαγγελματικό στέλεχος αυτής.

Σ., 30: *«Είμαι επαγγελματικό στέλεχος στη νεολαία ΣΥΡΙΖΑ. Ασχολούμενος με τη πολιτική εν πάση περιπτώσει κάποια στιγμή εκλέχτηκα σ' ένα όργανο το οποίο σου ζητάει πάρα πολύ χρόνο από τη καθημερινότητα και έτσι υπάρχει μια απόφαση της πολιτικής οργάνωσης που είμαι ότι κάποια μέλη συγκεκριμένα αμείβονται. Αυτό ήταν τα τέσσερα χρόνια τα τελευταία πριν μπω φαντάρος. Μετά μπήκα φαντάρος και τώρα είμαστε εδώ. Είμαι σε αναζήτηση εργασίας».*

Αυτή τη χρονική περίοδο από τους 5 συνεντευξιζόμενους μόνο οι 2 εργάζονται: η Κ. που κάνει πρακτική στο ΚΠΣΝ και σύντομα ολοκληρώνει τη θητεία της εκεί και η Γ. που εργάζεται ως σερβιτόρα σε χώρο εστίασης. Οι συνεντευξιζόμενες θα λέγαμε πως διατηρούν ανάμεικτα συναισθήματα και σκέψεις για αυτές τις θέσεις εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, η Κ. ενώ θεωρεί τη τωρινή της θέση εργασίας σαφώς καλύτερη από τη προηγούμενη δεν παύει να αναγνωρίζει ότι είναι μια θέση βραχυπρόθεσμης απασχόλησης και περαιτέρω δεν συνάδει με τα εκπαιδευτικά της προσόντα. Από την άλλη η Γ. χαρακτηρίζει τη δουλειά της ως προσωρινή, ως μια γέφυρα για την εκπληρώσει κάποιων στόχων της βλ. παρουσίαση της προσωπικής της συλλογής στην ελληνική εβδομάδα μόδας, συγκέντρωση χρημάτων για μεταπτυχιακές σπουδές κ.α. Είναι αποφασισμένη πως αυτή είναι μια προσωρινή δουλειά.

Από την άλλη η Β., η Ε., και ο Σ. αυτή τη περίοδο είναι άνεργοι. Η Ε. από συνειδητή επιλογή καθώς συνειδητοποιεί πως πρέπει για λίγο χρονικό διάστημα να συγκεντρώσει τη προσοχή της στις σπουδές ώστε να αποφοιτήσει και να μπορέσει να διεκδικήσει μια δουλειά στον τομέα αυτό. Η Β. και ο Σ. σε ορισμένα σημεία θα λέγαμε πως ταυτίζονται οι λόγοι για τους οποίους πιστεύουν πως δυσκολεύονται να

βρουν μόνιμη, σταθερή εργασία. Είναι δύο λόγοι ο ένας υποκειμενικός και ο άλλος αντικειμενικός. Ο Σ. μας αναλύει:

«Δύο στοιχεία υπάρχουν. Το ένα είναι αντικειμενικό, το άλλο είναι υποκειμενικό. Το υποκειμενικό σχετίζεται με το επάγγελμα μου. Το γεγονός ότι είμαι απόφοιτος πολιτικής επιστήμης σημαίνει κάποια ωραία πράγματα και κάποια άσχημα. Τα άσχημα είναι ότι είναι ένα πτυχίο το οποίο δεν έχει επαγγελματικά δικαιώματα, το οποίο το έχει πάρα πολύς κόσμος και οι θέσεις εργασίας που ανταποκρίνονται σε αυτό είναι όχι μόνο δυσανάλογες αλλά απειροελάχιστες ας πούμε απέναντι σε αυτό το πλήθος των ανθρώπων που είναι κάτοχοι αυτού του πτυχίου. Δηλαδή, φαντάζομαι ότι όσοι κάποτε θέλησαν να γίνουν πολιτικοί επιστήμονες αυτό που είχαν στο μυαλό τους ήταν να ασχοληθούν ως ερευνητές σε κάποιο ινστιτούτο, σε κάποιο ίδρυμα, ερευνητικό ας πούμε κοινωνικής πολιτικής ή μελέτης ας πούμε του κομματικού φαινομένου κ.λπ. αλλά στην Ελλάδα έχουμε τέτοια ιδρύματα 2-3 και κάποια άλλα που είναι κυρίως συνδεδεμένα με τα κόμματα, όπως το Καραμανλής, το Πουλιαντζάς κ.λπ. οπότε είναι πάρα πολύ δύσκολο. Και ο άλλος, ο αντικειμενικός λόγος είναι γιατί η ανεργία τα τελευταία χρόνια ειδικά στους νέους είναι πάρα πολύ υψηλή και δεν έχει πέσει ακόμα. Έχει να κάνει με τη περίφημη κρίση που δεν είναι κρίση, που έχει γίνει κανόνας γιατί η κρίση είναι μια στιγμή μέσα σε μια συνέχεια, εδώ μιλάμε για μια συνέχεια μόνο τα τελευταία 10 χρόνια. Οπότε ο άλλος λόγος έχει να κάνει με την αναδιαμόρφωση της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα. Κάποτε είχαν ιδρυθεί 6 τμήματα που είναι σήμερα πολιτικών επιστημών γιατί ανταποκρίθηκαν σε μια συγκεκριμένη ανάγκη που πολλοί πολιτικοί επιστήμονες είχαν απορρόφηση από το δημόσιο και γινόντουσαν δημόσιοι υπάλληλοι. Ε σήμερα αυτό δεν υπάρχει. Έχουν εκλείψει οι μηχανισμοί που απορροφούν αυτόν το φοιτητικό πληθυσμό».

4.4. Αντιλήψεις Σχετικά με τα Επαγγέλματα

Συνολικά όλοι οι ερωτώμενοι συμφωνούν, είτε εργάζονται τώρα είτε όχι, πως είναι αρκετά δύσκολο για τη νέα γενιά να βρει μια καλή θέση εργασίας. Οι αντιλήψεις τους σχετικά με τις τωρινές τους θέσεις εργασίας έχουν δύο διαστάσεις. Κατά κύριο λόγο προκύπτει πως δεν αποτελούν γι' αυτούς αυτό που θα χαρακτηρίζαμε μια 'καλή δουλειά' όμως ταυτόχρονα υπάρχει μια τάση υπεράσπισης αυτών. Το ίδιο συμβαίνει και με τις θέσεις εργασίας των γονιών τους. Αποδέχονται, δηλαδή, ότι δεν αποτελούν καλές δουλειές αλλά παρόλα αυτά τις υπερασπίζονται καθώς σε κάθε περίπτωση αν

δεν υπήρχαν αυτές οι δουλειές οι γονείς τους θα ήταν πολύ πιθανόν άνεργοι με τις όποιες επιπτώσεις θα είχε αυτό στις ζωές τους.

Ε., 23: *«Κοίταξε, πρόχειρες θα τις χαρακτηρίζα επί τω πλείστον. Εεε σίγουρα με έχουν βοηθήσει αρκετά προς την υπευθυνότητα και τη συνειδητοποίηση κάποιων πραγμάτων. Η μόνη δουλειά, αυτή που ήμουν στη θεία μου, όταν άρχισα να κάνω τιμολόγηση και καταχωρήσεις υπολοίπων με βοήθησαν πάρα πολύ και στο επάγγελμα μου γιατί ασχολούμαι με ένα πρόγραμμα το οποίο είναι σχετικό. Εμ... κατά τα άλλα στα υπόλοιπα, εντάξει... Στο μίνι μάρκετ μου έδιναν αρκετές αρμοδιότητες, έμαθα κάποια πράγματα αλλά δεν θεωρώ ότι είναι τόσο εξειδικευμένο να με βοηθήσουν ας πούμε σε κάτι συγκεκριμένο. Δεν είναι δουλειές που θα έκανα για μια ζωή σε καμία περίπτωση. Δουλειές που κάνει ο μέσος φοιτητής πάνω κάτω για να βγάλει τα έξοδα του».*

Σ., 30: *«Δημιουργικές δουλειές είναι. Ήντάξει έτυχε να μη τις κάνω. Κι εγώ ως σερβιτόρος χειρωνακτική δουλειά είναι που έκανα το καλοκαίρι, από τα 14 που είπαμε προηγουμένως. Σε διάφορα μαγαζιά αλλά το ίδιο επάγγελμα. Πρέπει κάποιος να έχει αγάπη γι' αυτές τις δουλειές για να τις κάνει».*

Κ., 25: *«Ε όχι εντάξει δεν τις θεωρώ ότι είναι καλές δουλειές. Σαφώς και θα ήθελα κάτι καλύτερο για τους γονείς μου και νομίζω ο καθένας ονειρεύεται για το γονιό του κάτι καλύτερο αλλά εντάξει από τη στιγμή που έτσι ήρθαν οι συνθήκες και μ' αυτό ασχολήθηκαν...»*

Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους προκύπτει πως καλή θέση εργασίας είναι μια θέση καλά αμειβόμενη, αρκετά συναφής με τις σπουδές τους, δημιουργική, κατά βάση πνευματική, με κύρος και όμορφο εργασιακό περιβάλλον. Ακόμα, οι συνεντευξιαζόμενες Γ., και Κ. εκφράζουν την επιθυμία μελλοντικά να δημιουργήσουν μια δική τους επιχείρηση ή Μ.Κ.Ο.

Κ., 25: *«Θεωρώ πως πρέπει να είσαι σ' ένα καλό περιβάλλον. Εμ να περιβάλλεσαι από άτομα ομαδικά, να τους αρέσει η ομαδικότητα, η αλληλεγγύη μεταξύ τους, να συνεργάζονται καλά. (...) Ε νομίζω πως δεν έχω κάποια ιδιαίτερη απαίτηση, να το πω κι έτσι. Θα ήθελα κάποια στιγμή ε να ανοίξω κάτι δικό μου. Να κάνω ίσως μια δική μου επένδυση. Μια Μ.Κ.Ο ή κάτι παρεμφερές».*

Β., 23: *«Θα ήθελα να βρω στο κομμάτι που σπούδασα τέλος πάντων, βοηθός ιατρικών εργαστηρίων».*

Σ., 30: *«Δεν...αδυνατώ να εκφέρω άποψη. Νομίζω ότι θα απαντήσω μάλλον με βάση το πώς το σκέφτομαι εδώ και τώρα. Η ηλικία που είμαι τώρα και έτσι όπως είναι τα πράγματα γύρω μας η καλή δουλειά συνεπάγεται με καλή αμοιβή, διαφορετικά δεν είναι καλή δουλειά. Όσο παραγωγικός να αισθάνεται κανείς όταν έχει πάρα πολλές ανάγκες και ο μισθός είναι 500-600 ευρώ αυτό έχει επίπτωση και στην παραγωγικότητα του όταν έχει και άλλες ανάγκες να καλύψει».*

Γ., 23: *«Ιδανική δουλειά θεωρώ μια που μπορεί να σου δίνει έναν πολύ καλό μισθό, να βγάζεις τα προς το ζην για τα δεδομένα της χώρας που ζεις. Στην Ελλάδα έχεις τη δυνατότητα να βγάλεις καλά λεφτά αλλά πρέπει να έχεις και ένα μέσο τις περισσότερες φορές. Δηλαδή, όσοι έχουν ένα μέσο έχουν μια καλή θέση. Εγώ πάντα θυμάμαι τον εαυτό μου δραστήριο. Μου αρέσουν πάρα πολύ οι χειρωνακτικές δουλειές, το σχέδιο δηλαδή που κάνω. Το να φτιάξω ρούχα για μένα είναι απίστευτη εμπειρία. Το περιβάλλον είναι πολύ σημαντικό σε μια δουλειά. Θέλω να είμαι σε ένα περιβάλλον που να συνεννοούμαι με τον άλλο, να υπάρχει ένα όμορφο κλίμα, να είναι σαν κλίμα οικογένειας βρε παιδί μου. Έτσι, ήταν στην πρακτική μου, το κλίμα ήταν πολύ ζεστό πολύ αποδεκτό, θα ήθελα να δουλέω σε μια τέτοια εταιρεία. (...) Θέλω να είμαι στο γραφείο μου να σχεδιάζω, ίσως να κάνω κάτι δικό μου (...)».*

Πολλά από τα στοιχεία που συνθέτουν το νόημα της ‘καλής δουλειάς’ για τους συνεντευξιζόμενους μοιάζουν σαν όνειρο στις μέρες μας όπως π.χ. ο ικανοποιητικός μισθός, η συνάφεια σπουδών – εργασίας καθώς και το όμορφο εργασιακό περιβάλλον. Αυτό συμβαίνει καθώς οι εργοδότες προσφέρουν χαμηλό μισθό στους νέους εργαζόμενους και μέχρι πρότινος με την συγκάλυψη της νομοθετικής πρόβλεψης του υπό-κατώτατου μισθού για τους νέους κάτω των 25 ετών. Ταυτόχρονα, ενώ οι χρηματικές απολαβές είναι πενιχρές οι απαιτήσεις και η πίεση είναι υψηλές με αποτέλεσμα αυτό να έχει αντίκτυπο τόσο στη ψυχολογία του εργαζόμενου όσο και στις συναδελφικές σχέσεις.

4.5. Οι Επιπτώσεις της Κρίσης

Στο σύνολο τους οι ερωτώμενοι έχουν επηρεαστεί σημαντικά από τη κρίση και έχουν δει αλλαγές στη ζωή τους σε όλο σχεδόν το φάσμα αυτής: εργασιακή ζωή και αποκατάσταση, κοινωνικές σχέσεις, οικογένεια, προσωπική ζωή και ψυχολογία.

i) Ανεργία, Παλιννόστηση και Εκ Νέου Μετανάστευση

Καταρχάς, όλοι είτε για μικρότερο χρονικό διάστημα είτε για μεγαλύτερο χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν την ανεργία είτε οι ίδιοι, είτε οι γονείς τους, πράγμα που είχε αντίκτυπο και σε αυτούς. Το εργασιακό προφίλ των γονέων φαίνεται να έχει διαφοροποιηθεί με μια τάση καθοδικής επαγγελματικής κινητικότητας.

Αναλυτικότερα, όλων των ερωτώμενων οι γονείς μέσα στη κρίση αντιμετώπισαν προβλήματα με την εργασίας τους. Κάποιοι έχασαν την δουλειά τους, σε άλλους έγινε περικοπή μισθού, κάποιοι βρέθηκαν σε καθεστώς ημιαπασχόλησης. Οι αλλαγές αυτές όπως ήδη από το θεωρητικό σκέλος της εργασίας αναφέρεται είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την οικονομική κατάσταση του γηγενούς πληθυσμού. Η Ελλάδα αποτελεί χώρα με αυξητικές τάσεις ανεργίας τόσο στον γηγενή όσο και τον μεταναστευτικό πληθυσμό.

Οι αλλαγές αυτές οδήγησαν τις μητέρες της Ε. και Β. σε περισσότερες από μια εργασίες ώστε να μπορέσουν να βγάλουν τα προς το ζην καθώς οι σύζυγοι και των δύο δεν εργάζονταν ή εργάζονταν περιοδικά. Επίσης, η μητέρα της Γ. στράφηκε στην αυτοαπασχόληση ως παράλληλη εργασία. Αυτό αποτελεί περισσότερο μια στρατηγική επιβίωσης μέσα στη κρίση παρά μια επαγγελματική άνοδο. Γενικότερα παρατηρείται μια επαγγελματική κινητικότητα εντός του ίδιου επαγγελματικού πεδίου. Με εξαίρεση τη μητέρα της Γ., που στράφηκε στην αυτοαπασχόληση ως μοδίστρα οι γονείς των υπολοίπων ερωτώμενων είτε έμειναν στάσιμοι στην εργασιακή τους κατάσταση είτε υποχώρησαν σε δυσμενέστερη θέση. Τέλος, η κρίση και η ανεργία εξανάγκασαν τους γονείς του Σ. να επιστρέψουν στην Αλβανία.

«Το 2011 έχασε τη δουλειά και το 2012 επέστρεψαν στην Αλβανία. Ένα χρόνο για να συνειδητοποιήσουν ότι δεν έχει νόημα πλέον γιατί κι εμείς είχαμε μεγαλώσει και φύγει και ο πατέρας μου είχε μεγαλώσει και δεν μπορούσε πια να κάνει αυτές τις δουλειές που έκανε, τις χειρωνακτικές για πολλούς λόγους».

Φαίνεται πως οι περισσότεροι από τους γονείς των ερωτώμενων στα δύσκολα σκέφτηκαν την επιστροφή στη γενέτειρα. Τα παιδιά, από την άλλη, κατηγορηματικά δηλώνουν πως δεν θα επέστρεφαν στην Αλβανία για μια σειρά λόγους με κυρίαρχο το χαμηλό βιοτικό επίπεδο της χώρας συγκριτικά με αυτό της Ελλάδας ακόμα και εν μέσω κρίσης.

Γ., 23: *«Το σκεφτόντουσαν αλλά εμείς δεν ήμασταν πολύ σύμφωνοι σ' αυτό το κομμάτι γιατί δεν θα μας έδινε την ευκαιρία τόσο πολύ η Αλβανία. Δεν έχω θέμα, θα μπορούσα να ανταπεξέλθω σε μια δουλειά στην Αλβανία αλλά ο τρόπος ζωής που μάθαμε εδώ με τον τρόπο ζωής εκεί δεν συμπίπτει».*

Τα παιδιά της δεύτερης γενιάς αισθάνονται περισσότερο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας παρά της αλβανικής όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κ.:

«Πιστεύω ότι εντάζει πλέον έχουμε συνηθίσει, ζούμε εδώ και χρόνια στον Πειραιά όπου βλέπουμε και γνωστούς μας, έχουμε μια οικειότητα μεταξύ μας και με τους γείτονες και με όλη τη κοινότητα. Δεν έχουμε τόσο πολύ πρόβλημα πλέον. Σαν να αρχίζει το πράγμα να αλλάζει, ναι μεν κάποια πράγματα εξακολουθούν, κάποια ρατσιστικά φαινόμενα κι αυτά αλλά έχουμε προσαρμοστεί και νιώθουμε ότι είμαστε κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας, έχουμε ενσωματωθεί».

Παρόλα αυτά από την συνέντευξη με την ερωτώμενη Γ. όλως παραδόξως προκύπτει πως εκείνη και τα αδέρφια της έχουν δυσκολευτεί στην απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας. Ο μεγάλος της αδερφός μόλις πριν από λίγο καιρό κατόρθωσε να αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια, η ίδια ακόμη περιμένει όπως και η μικρή της αδερφή που έχει γεννηθεί στην Ελλάδα! Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ενώ ο νόμος υπάρχει στη πράξη αντιμετωπίζει δυσκολίες στην εφαρμογή που χρήζουν άμεσης επίλυσης.

Γ., 23: *«Όχι, έχω καταθέσει τα χαρτιά εδώ και τρία χρόνια. Ο αδερφός μου την πήρε πρόσφατα, πριν ένα μήνα την ελληνική ταυτότητα. Και η αδερφή μου που έχει γεννηθεί εδώ δεν την έχει πάρει. Έχει ένα χρόνο που έχει καταθέσει τα χαρτιά. Πληρώνουμε για να βγάλουμε τις άδειες παραμονής... πληρώνουμε για τον αέρα που αναπνέουμε δηλαδή».*

Αυτό το περιβάλλον έχει βάλει αν μη τι άλλο τους συνεντευξιαζόμενους στη διαδικασία σκέψης μιας εκ νέου μετανάστευσης. Παρόλα αυτά, η διαδικασία μετανάστευσης δεν είναι εύκολη υπόθεση και για κανέναν δεν αποτελεί πρώτη επιλογή, ίσα – ίσα που για τον Σ. και τη Β. θα λέγαμε πως δεν αποτελεί επιλογή καθόλου. Οι δύο αυτοί συνεντευξιαζόμενοι προσμετρούν στα συν και τα πλην μιας τέτοιας απόφασης και τον κοινωνικό περίγυρο, τον τρόπο ζωής και την άνεση που έχουν αποκτήσει πλέον στην ελληνική κοινωνία.

Σ., 30: «Πέρασε από το μυαλό μου, πέρασε, όταν τελειώσα το πανεπιστήμιο. Δεν πήρα την απόφαση, και δεν πήρα την απόφαση γιατί μεταξύ άλλων είδα ότι το έχω ξανακάνει ήδη μια φορά. Κάπως με ενοχλούσε αυτό στο κεφάλι μου. Δεν ξέρω αν με φόβιζε αλλά με ενοχλεί σίγουρα ότι κάθε φορά που γίνονται τα πράγματα δύσκολα φεύγουμε. Ένα αυτό και η άλλη όψη αυτού του πράγματος, 'ντάξει, πάλι υποκειμενικό, ότι θέλω κάπου να βρω τη λύση με ανθρώπους γύρω μου που έχω χτίσει ανθρώπινες σχέσεις. Δεν θέλω ας πούμε να έχω μια Ferrari, να είμαι στην Αμερική και να είμαι μόνος μου ή με άλλους φίλους, δεν είναι ζήτημα μοναξιάς είναι ζήτημα ότι έχουμε κάνει όνειρα και έχουμε φανταστεί τις ζωές μας με συγκεκριμένους ανθρώπους. Ε αυτά τα όνειρα και αυτό το μέλλον αν ποτέ τα καταφέρω θέλω να είναι με αυτούς τους συγκεκριμένους ανθρώπους».

Β., 23: «Ε το έχω στην άκρη του μυαλού μου, μου φαίνεται όμως πολύ δύσκολο και δεν ξέρω, το σκέφτομαι και το σκέφτομαι και δεν μπορώ να πω ναι, θα φύγω. Οπότε, μου φαίνεται πολύ δύσκολο προς το παρόν».

Από την άλλη η Γ., η Κ., η Ε. φαίνονται θετικά προσκείμενες σε μια επαγγελματική ευκαιρία στο εξωτερικό αλλά αναγνωρίζουν τις δυσκολίες μια τέτοια απόφασης τόσο σε πρακτικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο.

Γ., 23: «Το σκέφτομαι ήδη να φύγω έξω. Για μεταπτυχιακό το σκέφτομαι έξω απλά κι αυτό θέλει ψάξιμο. Αλλά για την καλύτερη ζωή, καλύτερη δουλειά.... Δεν ξέρω, θα δείξει. (...) Πιστεύω θα ανταπεξέλθω έξω, και η μητέρα μου με σπρώχνει για έξω».

Κ., 25: «Σαφώς! Και νομίζω ότι το κάθε παιδί δεύτερης γενιάς το σκέφτεται και οι περισσότεροι έχουν φύγει κιόλας. Είναι πιο εύκολο γιατί ακριβώς επειδή έχουμε μεταναστεύσει και ξέρουμε πώς να προσαρμοζόμαστε και τι θα αντιμετωπίσουμε, δεν είναι ότι θα μας φανεί βουνό όλο αυτό, ή θα το ζήσουμε για πρώτη φορά. Έχουμε ξανά μεταναστεύσει οπότε... Αν υπήρχαν αρκετές δουλειές και βρίσκαμε εδώ πάνω στον τομέα μας, εγώ προσωπικά δεν θα έφευγα σε καμία περίπτωση. Δεν θα σκεφτόμουν το ενδεχόμενο να φύγω γιατί εντάξει, εκτός από τα αρνητικά έχουμε συνηθίσει, εδώ μεγαλώσαμε».

Ε., 23: «Σίγουρα το σκέφτομαι αλλά ρεαλιστικά μιλώντας θα πρέπει πρώτα να δουλέψω για να μαζέψω κάποια χρήματα για να μπορέσω να μεταναστεύσω σε κάποια άλλη χώρα. Οπότε, είναι μια διαδικασία η οποία θα πάρει κάποιο χρόνο».

ii) Βιοτικό Επίπεδο και Κοινωνική Πρόνοια

Μέσα στα χρόνια της κρίσης καθυστερήσεις αμοιβών, απολύσεις, μακροχρόνια ανεργία, επιστροφή στην Αλβανία και φτώχεια ήταν συνθήκες με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωποι οι συνεντευξιαζόμενοι. Όσον αφορά την καθημερινότητα τους όλοι συμφωνούν πως αυτή δεν έχει επηρεαστεί δραματικά καθώς και προ κρίσης διήγαν έναν λιτό βίο. Σε κάθε περίπτωση όμως οτιδήποτε μπορούσαν να περικόψουν το έκαναν π.χ. άσκοπα ψώνια.

Ε., 23: *«Κοίταξε, δεν θα σου πω ότι έχουν επηρεαστεί κάποια κομμάτια γιατί εξ αρχής δεν είναι ότι άνηκα σε κάποια πλούσια οικογένεια για να βιώσω κάποια στέρση. Εξ' αρχής είχα τα απαραίτητα και συνέχισα να τα έχω, δηλαδή δεν είναι ότι στερηθήκαμε κάτι το ιδιαίτερο».*

Όπως μας λέει ο Σ. η κρίση για του μετανάστες κατά κύριο λόγο έγινε γνωστή στα λόγια καθώς αυτοί και πριν την κρίση φτωχοί ήταν. Τονίζει όμως πως και οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι μέσα στα χρόνια της κρίσης. Όλοι συμφωνούν πως απερίσκεπτα ή άσκοπα έξοδα δεν γίνονται πια και πως κάθε αγορά πρέπει να έχει το σκοπό της. Η Γ. αναφέρει πως η οικογένεια της αντιμετώπισε δυσκολίες σχετικά με τους λογαριασμούς. Η χείρα βοηθείας στην περίπτωση της Γ. αλλά και των υπολοίπων συνεντευξιαζόμενων προήλθε από το κράτος και τα επιδόματα που αυτό παρείχε. Όλοι τους έχουν λάβει κάποια στιγμή έστω και για λίγο χρονικό διάστημα κάποιο επίδομα είτε το Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης (ΚΕΑ), είτε το Κοινωνικό Μέρισμα, το επίδομα ενοικίου, το επίδομα παιδιού ή επίδομα αναπηρίας. Συμφωνούν μεταξύ τους πως αυτές οι πολιτικές είναι πολύ χρήσιμες και βοηθητικές και πως ακόμη και τα 200 ευρώ από το ΚΕΑ για κάποιες οικογένειες κάνουν τη διαφορά. Παραδείγματος χάρη, η μητέρα της Β. βρέθηκε για περίπου 1-2 χρόνια άνεργη ενώ ταυτόχρονα ο πατέρας της εργαζόταν περιστασιακά, σε αυτά τα χρόνια τα επιδόματα και οι οικονομίες των γονιών της τους βοήθησαν να επιβιώσουν.

Β., 23: *«Εεμ 1-2 χρόνια, γιατί έπιασε δουλειά και κάπου αλλού ενδιάμεσα μέχρι να βρει τη τωρινή της δουλειά».*

-Πως τα βγάζατε πέρα:

«Είχαν κάτι οικονομίες και με το ΚΕΑ, με το μέρισμα».

Μέσα στη κρίση βλέπουμε επίσης δράσεις και οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών ή της εκκλησίας να κερδίζουν έδαφος και να συνδράμουν εκεί που το κράτος αδυνατεί. Αυτό συνέβη και στη περίπτωση της Γ. όπου ο οργανισμός ‘Κιβωτός του Κόσμου’ βοήθησε τη μητέρα της να βρει δουλειά, πρόσφερε τρόφιμα στην οικογένεια, χώρο μελέτης στα παιδιά όσο η μητέρα εργαζόταν κ.α. Η Γ. δείχνει ευγνώμων γι’ αυτή τη βοήθεια.

Παρόλα αυτά πολλές από αυτές τις παροχές με λύπη δηλώνουν οι περισσότεροι εκ των ερωτηθέντων πως περικόπηκαν το τελευταίο διάστημα βλ. Κοινωνικό Μέρισμα καθώς έχουν αυστηροποιηθεί τα κριτήρια σε τέτοιο βαθμό που πλέον οι δικαιούχοι πρέπει να είναι ακραία φτωχοί. Όπως τονίζει η Ε. η αυστηροποίηση των κριτηρίων έχει δυο πτυχές: από τη μια την αποτροπή του θανάτου για τους ακραία φτωχούς και από την άλλη τη νομιμοποίηση, από μεριάς του κράτους, της αδήλωτης εργασίας, καθώς πολλοί για να μην χάσουν αυτή τη πολύτιμη βοήθεια θα στραφούν προς την αδήλωτη εργασία, την παραοικονομία.

Ε., 23: *«Θεωρώ ότι αυτά τα επιδόματα βοηθούσαν μέχρι πέρυσι, τώρα με τα νέα μέτρα, τα οποία δεν έχουν οριστικοποιηθεί βέβαια ακόμα, αλλά προς το παρόν, βοηθάνε τους ανθρώπους που εργάζονται με μαύρα χρήματα ή είναι τελείως ας πούμε δεν έχουν κανένα εισόδημα γιατί πραγματικά τα κριτήρια είναι πολύ αυστηρά».*

Όσον αφορά άλλες απολαύσεις και έξοδα που συνδέονται με εξόδους, διακοπές, εκπαίδευση κ.α. βλέπουμε πως αυτή δεν ήταν ποτέ μια πραγματικότητα για τους μετανάστες. Πιο συγκεκριμένα, ο Σ. κάνει λόγο για μια ‘χαμένη γενιά’, μια γενιά που ξέχασε ή ποτέ δεν γνώρισε τι την ευχαριστεί. Δηλαδή, προερχόμενοι από εργατικές οικογένειες οι περισσότεροι ούτως ή άλλως δεν είχαν τη συνήθεια των συχνών εξόδων, ταξιδιών κ.α. Τρανταχτό παράδειγμα η περίπτωση της Γ. όπου πρώτη φορά για καφέ βγήκε σε ηλικία 19 ετών, ταξίδια έκανε αργότερα και τα πρώτα προήλθαν μέσα από την εμπλοκή της στην ‘Κιβωτό του Κόσμου’. Αλλά και οι υπόλοιποι ερωτώμενοι απαντούν πως για να μπορέσουν να κάνουν κάποιο ταξίδι θα πρέπει να δουλέψουν πρώτα γι’ αυτό. Ακόμα, τα ταξίδια που διαχρονικά έκαναν στην Αλβανία φαίνεται να ελαχιστοποιούνται. Παρόλα αυτά δεν νιώθουν πως η κρίση τους έχει επηρεάσει δραματικά καθώς όπως αρκετές φορές επανέλαβε η ερωτώμενη Γ. *‘ούτως ή άλλως δεν ζητάγαμε πολλά’.*

Σ., 30: «Εμείς στα χρόνια της κρίσης ξεχάσαμε τι μας ευχαριστεί. Η ξεχάσαμε ή ορισμένοι δεν γνωρίσαμε κιόλας, γιατί αυτό ακριβώς είναι η έννοια της χαμένης γενιάς, ότι δεν έζησε...Σήμερα αν μιλήσεις με έναν 25αρη, ίσως όχι τόσο στα μεγάλα αστικά κέντρα όπως η Θεσσαλονίκη και η Αθήνα γιατί ξεχνάμε ότι η γενιά μας είναι στην επικράτεια όλη, άνθρωποι που όχι διακοπές δεν έχουνε πάει αλλά δεν μπορούν να δουν καν τον εαυτό τους στο μέλλον, σκέφτονται μόνο τι θα κάνουν αύριο, μεθαύριο. Δεν υπάρχει καν αυτό. Τα τελευταία χρόνια δεν το έχω συναντήσει ιδιαίτερα, ο καθένας σκέφτεται τι θα κάνει αύριο, κυριολεκτικά αύριο έτσι, όχι αύριο με την ευρεία έννοια της λέξης. Αυτό έχει επηρεάσει κι άλλους τομείς, έχει κάνει τους ανθρώπους πιο ανταγωνιστικούς, πιο κλειστούς».

Γ., 23: «Αρκετά δύσκολα. Είναι η Κιβωτός, μια ΜΚΟ. Εκεί πηγαίνουν λοιπόν τα παιδιά και διαβάζουν μετά το σχολείο τους ή τρώνε και σου προσφέρουν τρόφιμα και κάνεις διάφορες δραστηριότητες. Η μητέρα μου όταν είχε μείνει χωρίς δουλειά είχε πάει και είχε ρωτήσει στη περιοχή για δουλειά και είχε μπει και εκεί μέσα, στη Κιβωτό, δεν ήξερε τι ήταν και της είχαν πει έλα αύριο και θα σου βρούμε δουλειά και της βρήκαν τη δουλειά που έχει στα ΚΤΕΟ και την έχει σταθερή. Επήγαινε η αδερφή μου και διάβαζε μετά το σχολείο της και ερχόταν, είναι και ασφαλές μέρος. Εγώ τώρα έχω γίνει εθελόντρια γιατί πήγαινα κι εγώ. Επομένως είχαμε και μια βοήθεια από εκεί με τα τρόφιμα και δεν ντρέπομαι να το πω γιατί μας βοήθησε αυτός ο άνθρωπος, γιατί περάσαμε δύσκολα. Βέβαια δεν μας έλλειψε τίποτα όσο θυμάμαι εγώ τον εαυτό μου, γιατί δεν ήμασταν και παιδιά που ζητάγαμε. Πώς να σου πω, δεν μας έλειψε μια βόλτα στη παιδική χαρά, μια σοκολάτα. Πλέον εγώ βλέπω να μη μπορεί η μητέρα να πάρει μια σοκολάτα στο παιδί. Παιδικά χρόνια περάσαμε καλά γιατί δεν ήμασταν και των υλικών αγαθών. Γι' αυτό λέω, δεν μας έλειψε κάτι αλλά δεν ζητούσαμε κιόλας».

Η δυσκολία υλοποίησης των παραπάνω προκύπτει από την δυσκολία εύρεσης εργασίας. Η κρίση διαμόρφωσε ένα άκρως εχθρικό περιβάλλον εργασίας για τους νέους. Ο Σ. με θυμό μιλά για τον μέχρι πρότινος υπό-κατώτατο μισθό και τονίζει πως αυτό ήταν το πολιτικό πλήγμα σε αυτή τη γενιά, σε αυτή τη χαμένη γενιά κατ' αυτόν. Έτσι λοιπόν, με την εύνοια του κρατικού μηχανισμού συρρικνώθηκαν οι αποδοχές, αυξήθηκαν οι απαιτήσεις, διαβρώθηκαν οι συναδελφικές σχέσεις λόγω του ανταγωνισμού και είναι πλέον πολύ δύσκολο ανεξαρτήτως εκπαιδευτικών προσόντων κάποιος να βρει μια αξιοπρεπή θέση εργασίας.

Σ., 30: «Για τη γενιά μας το πρώτο χτύπημα που δέχτηκε ως γενιά συνολικά ήταν και πολιτικό, ήταν αυτή η περίφημη πολιτική για τον υπό-κατώτατο μισθό που κάτω των 25 αν ήσουν τυχερός και είχες πρόσβαση σε μια θέση στην αγορά εργασίας, εξασφάλιζε στους εργοδότες να πληρώνουν λιγότερο λες και είχαν οι άνθρωποι που ήταν μέχρι 25 λιγότερες ανάγκες. Το ένα είναι αυτό. Από κει και πέρα στα χρόνια της κρίσης νομίζω δεν μπορεί να πάει ξέχωρα με το τι πολιτικές ακολουθούσαν οι κυβερνήσεις. Στα χρόνια της κρίσης λοιπόν υπήρχε μια λογική ότι για να μειωθεί η ανεργία πρέπει να υπάρχουν κίνητρα στους εργοδότες. Κίνητρα ούτως ώστε να προβούν σε προσλήψεις. Το κίνητρο στην επιχειρηματικότητα και την εργοδοσία συνεπάγεται δύο μορφές: η μία είναι η χαμηλή φορολογία με ότι αυτό συνεπάγεται στην επίπτωσή του στο κοινωνικό κράτος και η άλλη που μας αφορά πιο άμεσα είναι το χαμηλό κόστος εργασίας. Για να χαμηλώσει το κόστος εργασίας ένας επιχειρηματίας, ένα από αυτά τα κόστη, πρέπει να πληρώνει χαμηλούς μισθούς. Οπότε αυτό είναι ένα άλλο σημείο που έχει όμως σαν Λερναία Ύδρα πολλά κεφάλια, γιατί δεν γινόντουσαν έλεγχοι στην αγορά εργασίας, που σήμαινε ότι ο εργοδότης ε ήταν πραγματικός εξουσιαστής του χώρου εργασίας και ο εργαζόμενος δεν είχε κανένα δικαίωμα».

iii) Οι Σημαντικότερες Επιπτώσεις της Κρίσης στις Ζωές των Ερωτώμενων

Όσον αφορά εκείνο το κομμάτι της ζωής τους που επηρεάστηκε περισσότερο από την κρίση ανάλογα με τη φάση ζωής τονίζουν κάποιο άλλο. Δηλαδή, για τις μικρότερες ηλικίες η εκπαίδευση τους έχει επηρεαστεί περισσότερο καθώς το να σπουδάσουν εκτός Αθηνών είναι πολύ δύσκολο ενώ ταυτόχρονα οι περισσότεροι εξ αυτών δεν είχαν υποστήριξη από φροντιστήριο. Πράγμα που συρρικνώνει τις επιλογές και διογκώνει το άγχος των ερωτώμενων. Οι ερωτώμενοι φαίνεται να δίνουν όμως παράλα αυτά ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση επομένως εργάζονται ώστε να καταφέρουν να κάνουν κάποιο μεταπτυχιακό, επιμόρφωση κ.λπ.

Από την άλλη κοινή για όλους είναι η δυσκολία εύρεσης μιας θέσης εργασίας η οποία θα είναι συναφής με τις δεξιότητες τους. Ακόμα, αυτό που ο Σ. τονίζει είναι πως η κρίση του στέρησε το πιο πολύτιμο, το δικαίωμα να ονειρεύεται. Στα 30 του χρόνια τονίζει πως η κρίση έχει επηρεάσει τη προσωπική του ζωή και το ενδεχόμενο δημιουργίας οικογένειας. Σχέσεις διαλύονται καθώς η ανεπάρκεια πόρων δεν ευνοεί τη δημιουργία οικογένειας.

Σ., 30: «Η κρίση μεταξύ πολλών πραγμάτων που επηρέασε, επηρέασε και τη προσωπική ζωή του καθενός, το πώς έβλεπε το μέλλον του. Εγώ ήμουν απ' αυτούς τους ανθρώπους, όντας και φύσει λίγο απαισιόδοξος, που δεν μπορούσα να δω τον εαυτό μου στο μέλλον και οι άνθρωποι στο μέλλον κάνουν και οικογένεια κλπ οπότε περνάω και λίγο στο προσωπικό, το ερωτικό κομμάτι που λέμε. Ένα από αυτά που επηρέασε ήταν κι αυτό, ότι δεν μπορούσα να φανταστώ τον εαυτό μου σε οικογένεια λόγω της οικονομικής ανασφάλειας με αποτέλεσμα να έχω σταματήσει και από σχέση μακροχρόνια γι' αυτόν ακριβώς το λόγο».

Επιπλέον, κάτι που ο ίδιος δεν βιώνει αλλά βιώνουν οι φίλοι του είναι η δυσκολία των νέων πια να ανεξαρτητοποιηθούν από την οικογένεια και να ζήσουν μόνοι. Η ανεργία, οι χαμηλοί μισθοί και η εκτόξευση των ενοικίων λόγω κυρίως της βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων δημιουργούν ένα μίγμα που προωθεί την εξάρτηση από την οικογένεια. Ακόμα, οι κοινωνικές σχέσεις σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό έχουν αλλάξει. Καταρχάς, πολλοί φίλοι των ερωτώμενων έχουν μεταναστεύσει στην Ευρώπη για ένα καλύτερο μέλλον. Επιπλέον, τόσο ο ανταγωνισμός που προκαλεί η αγορά εργασίας όσο και οι συρρικνωμένοι πόροι έχουν αποξενώσει τους ανθρώπους μεταξύ τους.

Β., 23: «Θα μπορούσα να πω ναι, γιατί άμα είχαμε περισσότερα λεφτά και δεν είχαμε οικονομική κρίση και ζούσαμε όπως ζούσαμε πριν τόσα χρόνια ε λογικά θα βγαίναμε περισσότερο, θα κάναμε...θα περνάγαμε περισσότερο χρόνο, οπότε πιστεύω επηρεάζει κάπως».

Σ., 30: «Έχουν φύγει φίλοι και γνωστοί αρκετοί. Φύγανε ας πούμε όλα αυτά τα χρόνια είτε για ένα μεταπτυχιακό που μπορεί να ήταν η αφορμή και να έκατσαν στο εξωτερικό. Το άλλο περί ατομικισμού / ανταγωνισμού ενώ το βλέπω στο ευρύτερο περιβάλλον δεν θα έλεγα ότι το βίωσα ιδιαίτερα».

Καταληκτικά, θα λέγαμε ότι η δεύτερη γενιά μεταναστών έχει επηρεαστεί σε πληθώρα τομέων από την οικονομική κρίση. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την εκπαιδευτική τους επιτυχία και την δυσκολία εργασιακής αποκατάστασης. Επιπλέον, η κρίση έχει αρνητική επίδραση στο βιοτικό επίπεδο των ερωτώμενων καθώς και σε ζητήματα προσωπικής φύσης και ανεξαρτησίας. Οι νέοι δεύτερης γενιάς φαίνεται να ισορροπούν μεταξύ ελπίδας στις μικρότερες ηλικίες και φόβου στις μεγαλύτερες.

-Τι σκέφτεσαι για το μέλλον;

Σ., 30: *«Δεν σκέφτομαι, προσπαθώ να το απούγω. Όταν σκέφτομαι αγχώνομαι...»*

Αυτή είναι μια απάντηση που συνολικά ως κοινωνία θα πρέπει να μας προβληματίσει σοβαρά. Η στέρηση της ελπίδας είναι η χειρότερη δυνατή επίπτωση της κρίσης στους νέους γιατί χωρίς την ελπίδα και το όνειρο των νέων ανθρώπων κινδυνεύει συνολικά το μέλλον της κοινωνίας μας.

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας υπήρξε η μελέτη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στη δεύτερη γενιά μεταναστών από την Αλβανία. Η υπόθεση εργασίας υποστήριξε ότι η δεύτερη γενιά μεταναστών μέσα στη κρίση έχει καταφέρει κατά πλειοψηφία να σπουδάσει αλλά η επαγγελματική της αποκατάσταση συναντά δυσκολίες κυρίως λόγω της οικονομικής κρίσης με αποτέλεσμα να καταλήγουν σε πρόχειρα, χαμηλού κύρους επαγγέλματα. Επιπλέον, η καθημερινότητα και οι κοινωνικές απολαύσεις έχουν επηρεαστεί από την οικονομική κρίση με συνέπεια την υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου. Το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε για τρεις λόγους. Πρώτον, γιατί αγγίζει τα επιστημονικά ενδιαφέροντα της συγγραφέως συνδυάζοντας τη μετανάστευση, τη κοινωνική ένταξη και τη κοινωνική κινητικότητα. Δεύτερον, για ιστορικούς λόγους επιλέχθηκε η συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα καθώς έχει μακρά ιστορία στην χώρα και αποτελεί πληθυσμιακά τη μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα. Τρίτον, γιατί είναι ένα ζήτημα σύγχρονου ενδιαφέροντος που δεν έχει μελετηθεί αρκετά και έτσι η εργασία καθίσταται πρωτότυπη.

Η μελέτη μιας ομάδας, εν προκειμένω της δεύτερης γενιάς μεταναστών από την Αλβανία, μέσω της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας μας επιτρέπει να δούμε τα εμπόδια που υπάρχουν στην κοινωνική κινητικότητα. Ακόμη, μέσω μια τέτοιας μελέτης μας δίνεται η δυνατότητα αξιολόγησης των διαδικασιών κοινωνικής κινητικότητας που υπάρχουν μέσα από την αντίληψη των ίδιων των υποκειμένων σχετικά με αυτές. Μια οποιαδήποτε διαδικασία, πολιτική ή πρόγραμμα μπορεί να αξιολογηθεί ως αποτελεσματική ή όχι μόνο μέσα από την επίδραση που έχει στα υποκείμενα. Έτσι, η παρούσα μελέτη ερεύνησε τις επιπτώσεις της κρίσης στη κοινωνική θέση και το βιοτικό επίπεδο της δεύτερης γενιάς μεταναστών από την Αλβανία. Σαφώς το δείγμα είναι απλώς ενδεικτικό και δεν μπορούμε να γενικεύσουμε τα αποτελέσματα αλλά σε κάθε περίπτωση τα ευρήματα της έρευνας φιλοδοξούν να αποτελέσουν την αφορμή για μελλοντική έρευνα που θα καλύπτει μεγαλύτερο εύρος του συγκεκριμένου πληθυσμού και θα προσφέρει γενικεύσιμα ευρήματα και συνεπώς υλικό για την χάραξη μιας στοχευμένης και αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής που θα αντιμετωπίζει τα εμπόδια που συναντώνται στην κοινωνική κινητικότητα της δεύτερης γενιάς μεταναστών.

Στο θεωρητικό πλαίσιο αναφερθήκαμε στην σύγχρονη πραγματικότητα που έχει διαμορφώσει η κρίση για τους Αλβανούς μετανάστες. Πιο συγκεκριμένα, ενώ οι Αλβανοί μετανάστες κατάφεραν μέσω της αγοράς εργασίας και μιας διαδικασίας επιπολιτισμού να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία η οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2009 επέφερε μια σειρά συνεπειών στις ζωές τους. Όλοι σχεδόν οπισθοχώρησαν μια θέση στην κοινωνική και επαγγελματική διαστρωμάτωση. Επιπλέον, οι ενισχυμένες προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές των τελευταίων ετών, που έχουν προκύψει εξαιτίας πολιτικών και οικονομικών συνθηκών, έχουν αφυπνίσει τον ανταγωνισμό μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών ομάδων και ταυτόχρονα έχουν συμπίεσει τους μισθούς. Αυτά στην περίπτωση που η ανεργία ακόμα δεν τους έχει αγγίξει. Στη σύγχρονη οικονομική κρίση οι έρευνες δείχνουν ότι οι άνδρες μετανάστες έχουν πληγεί περισσότερο από τις γυναίκες οι οποίες έχουν μεταπηδήσει στην ημιαπασχόληση, την παράλληλη εργασία ή / και την εσωτερική οικιακή εργασία. Αυτές οι αλλαγές στην εργασιακή ζωή σε συνδυασμό με την αναποτελεσματική κοινωνική προστασία του ελληνικού κράτους έχουν δημιουργήσει δονήσεις στο εσωτερικό των οικογενειών διαρρηγνύοντας σε κάποιες περιπτώσεις τον οικογενειακό δεσμό. Έτσι, οι μετανάστες βρίσκονται έκθετοι στον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο βίος των Αλβανών μεταναστών εξ' αρχής υπήρξε λιτός αλλά η κρίση φαίνεται να περιορίσει ακόμα περισσότερο τις δυνατότητες αυτών υποβαθμίζοντας έτσι τη ποιότητα ζωής τους. Σε αυτές τις νέες συνθήκες σκέψεις μιας παλιννόστησης ξεπηδούν αλλά στην πραγματικότητα λόγω της κακής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στην Αλβανία αυτή έχει περισσότερο μορφή κυκλικής διακρατικής κινητικότητας με σκοπό το χαμηλότερο κόστος ζωής και την ανά περιόδους εργασία στην Ελλάδα.

Στη συνέχεια, εμβαθύναμε στη δεύτερη γενιά σκιαγραφώντας την εκπαιδευτική και εργασιακή της εξέλιξη. Γενικότερα, αν και οι γονείς φαίνεται να υποστηρίζουν και να ενθαρρύνουν την εκπαιδευτική εξέλιξη και κοινωνική ανέλιξη των παιδιών παρατηρείται πως η εγκατάλειψη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης είναι υψηλότερη στους μετανάστες δεύτερης γενιάς απ' ότι είναι στους γηγενείς. Ακόμη, η βιβλιογραφία δείχνει ότι υπερεκπροσωπούνται στα σχολεία τεχνικής εκπαίδευσης πράγμα που τους στοιχίζει στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων – δικτύων με γηγενείς μαθητές υψηλών μαθησιακών επιδόσεων με πλούσιο κοινωνικό και

ανθρώπινο κεφάλαιο. Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι κυρίως απόφοιτοι μεταδευτεροβάθμιας μη πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, τριτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Υπάρχει μια στροφή παρατηρούμε προς τις πιο τεχνικές σπουδές – κατάρτιση και συνολικά προκύπτει πως εργάζονται από μικρή ηλικία συνήθως παράλληλα με τις σπουδές τους. Σε αυτό ρόλο διαδραματίζει και η οικονομική κρίση που έχει μειώσει το οικογενειακό εισόδημα με αποτέλεσμα τα παιδιά να χρειάζεται να συνεισφέρουν οικονομικά στην οικογένεια. Στο εργασιακό κομμάτι φαίνεται πως λόγω του υψηλού ανταγωνισμού και των ελάχιστων θέσεων εργασίας οδηγούνται σε ετεροαπασχόληση και σε χειρωνακτικές, πρόχειρες θέσεις εργασίας κατώτερες των προσόντων τους.

Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς βρίσκεται τώρα σε μια ώριμη φάση και μπορεί πλέον να μελετηθεί. Αυτό όμως συνεπάγεται ότι οι υπάρχουσες μελέτες πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα και δει σε συνάρτηση με τη κρίση είναι περιορισμένες. Γι' αυτόν το λόγο συνδυάστηκε η βιβλιογραφική ανασκόπηση με την εμπειρική έρευνα με σκοπό να παράξουμε πρωτογενές υλικό που θα καλύψει ως ένα βαθμό το κενό που διακρίνεται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Πιο συγκεκριμένα, πέντε ημιδομημένες εις βάθος συνεντεύξεις με νέους δεύτερης γενιάς μετανάστες από την Αλβανία ηλικίας 20-30 ετών έρχονται ως επιστέγασμα να επιβεβαιώσουν την αρχική υπόθεση εργασίας. Το δείγμα βρέθηκε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας μέσα από τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο της συγγραφέως στο χώρο του πανεπιστημίου. Αυτό συνεπάγεται ότι η πρόσβασή περιορίζεται κυρίως σε μια ομάδα ατόμων που διαθέτουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση και ζουν στη πρωτεύουσα με ότι συνεπάγονται αυτά τα χαρακτηριστικά. Παρόλα αυτά, αναγνωρίζεται ότι τα χαρακτηριστικά του δείγματος δεν αποτελούν τον κανόνα για το σύνολο αυτού του πληθυσμού. Ειδικότερα, επισημαίνεται πως τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και η κοινωνική κινητικότητα ενός ατόμου επηρεάζονται από το οικογενειακό περιβάλλον, τα ερεθίσματα, τον τόπο κατοικίας, το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο κ.α.

Οι πέντε συνεντεύξεις που έγιναν κάλυψαν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων σχετικά με τις προ κρίσης συνθήκες και την οικογένεια, την εκπαιδευτική και εργασιακή πορεία, τις συνέπειες της κρίσης στη καθημερινότητα αλλά και το μέλλον των ερωτώμενων. Αναλυτικότερα, από την εμπειρική διερεύνηση επιβεβαιώνεται η βιβλιογραφία όσον αφορά τη διαδικασία μετανάστευσης, τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα και τις συνθήκες

εργασίας των μεταναστών. Οι γονείς των ερωτώμενων φαίνεται να μετανάστευσαν πρώτοι, πολύ συχνά πρώτα οι άνδρες, υπό δύσκολες συνθήκες και ύστερα ακολούθησε η υπόλοιπη οικογένεια. Ακόμα, τα επαγγέλματα ήταν χειρωνακτικά ανεξαρτήτως των εκπαιδευτικών προσόντων. Οι άνδρες εργάζονταν σε διάφορους τομείς βλ. οικοδόμοι, οδηγοί, ελαιοχρωματιστές, μαραγκοί κ.λπ. ανάλογα με τις δεξιότητές τους και συχνά συνδύαζαν επαγγέλματα. Οι γυναίκες από την άλλη εργάζονταν αποκλειστικά στον τομέα της καθαριότητας και της οικιακής εργασίας. Επιβεβαιώνεται επιπλέον η στατικότητα, στην καλή εκδοχή, της επαγγελματικής κινητικότητας ενώ διακρίνεται εν μέσω κρίσης οπισθοχώρηση σε ημιαπασχόληση ή εργασίες που έκαναν τα πρώτα χρόνια που εισήχθησαν στη χώρα βλ. από καμαριέρα σε Ινστιτούτο – καθαρίστρια. Όλοι σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ήρθαν αντιμέτωποι με την ανεργία εν μέσω κρίσης. Αυτό το πλήγμα οδήγησε τους γονείς του Σ. να επιστρέψουν στην Αλβανία καθώς η ανεργία σε συνδυασμό με το προχωρημένο της ηλικίας δεν ευνοούσαν την παραμονή στην Ελλάδα υπό αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης.

Στα χρόνια της κρίσης οι ερωτώμενοι ήταν καταρχάς μαθητές και ύστερα φοιτητές. Αν και σε γενικές γραμμές εντάχθηκαν εύκολα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα επιδεικνύοντας μέτριες προς καλές κατά κανόνα επιδόσεις υπήρξαν ζητήματα που δυσκόλεψαν την εκπαιδευτική τους πορεία. Ζητήματα όπως ο ρατσισμός που τους κατέβαλε σε κάποιες περιπτώσεις χειροτερεύοντας τις επιδόσεις τους. Ζητήματα επίσης, όπως η φτώχεια των οικογενειών τους που δεν τους έδινε την ευκαιρία επιπλέον φροντιστηρίων. Ιδιαίτερα το ζήτημα των φροντιστηρίων για τη μεγαλύτερη μερίδα του δείγματος φαίνεται να ήταν βραχνάς καθώς σε μια άκρως ανταγωνιστική διαδικασία όπως αυτή των πανελληνίων έπρεπε να τα καταφέρουν χωρίς επιπλέον βοήθεια τη στιγμή που το ίδιο το σύστημα είναι κατασκευασμένο με τρόπο ώστε μόνο όσοι υποστηρίζονται από φροντιστήρια να έχουν την ευκαιρία σπουδών στο ελληνικό δημόσιο πανεπιστήμιο.

Επιπλέον, οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι οικογένειες των ερωτώμενων στη διάρκεια αυτών των χρόνων δεν τους επέτρεπαν τις σπουδές εκτός Αθηνών. Συνεπώς, όχι μόνο δεν είχαν υποστήριξη κατά πλειοψηφία σε αυτή τους τη προσπάθεια αλλά ταυτόχρονα έπρεπε πάση θησειά να σπουδάσουν στα πιο περιζήτητα πανεπιστήμια, αυτά της Αθήνας. Με θέληση και διαχρονική ψυχολογική υποστήριξη και ερεθίσματα από το οικογενειακό περιβάλλον η πλειοψηφία των

ερωτώμενων κατάφερε με τις όποιες δυσκολίες (βλ. δύο φορές πανελλήνιες) να εισαχθεί σε τμήματα της επιλογής τους. Μόνη εξαίρεση η ερωτώμενη Β. που δεν κατάφερε να εισαχθεί στο ελληνικό δημόσιο πανεπιστήμιο και συνέχισε τις σπουδές της σε ιδιωτικό ΙΕΚ.

Από την έρευνα επιβεβαιώνεται ότι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς εργάζονται άτυπα από πολύ νεαρή ηλικία για να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειές τους. Επιπλέον, η πλειοψηφία εργάζεται παράλληλα με τις σπουδές ώστε να μην επιβαρύνει την οικογένεια. Δύο ζητήματα ανακύπτουν σε αυτό το σημείο. Πρώτον, η παράλληλη απασχόληση ορισμένες φορές λειτουργεί επιβαρυντικά στην ολοκλήρωση των σπουδών και δεύτερον, οι θέσεις εργασίας στις οποίες απασχολούνται πόρρω απέχουν από τα ακαδημαϊκά τους προσόντα και δεξιότητες. Γενικότερα προκύπτει μια δυσκολία στην ανεύρεση θέσεων εργασίας συναφών των προσόντων τους. Βάσει των αποκρίσεων οι λόγοι που τα υποκείμενα αναγνωρίζουν ως εμπόδια είναι η κρίση, οι ελάχιστες διαθέσιμες θέσεις εργασίας, τα περιορισμένα κοινωνικά τους δίκτυα και ο υψηλός ανταγωνισμός μεταξύ πολλών προσοντούχων υποψηφίων. Επιπλέον, στη περίπτωση της Β. που δεν διαθέτει πανεπιστημιακή εκπαίδευση αυτό λειτουργεί ως ένα επιπλέον εμπόδιο που προσπαθεί να ξεπεράσει μέσω της συνεχούς κατάρτισης.

Αναγνωρίζουν την δυσκολία εύρεσης μιας ‘καλής θέσης εργασίας’ και αποδέχονται πως τόσο οι ίδιοι όσο ακόμα περισσότερο οι γονείς τους απασχολούνται σε ‘κακές θέσεις εργασίας’. Τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν το περιεχόμενο της έννοιας ‘καλή θέση εργασίας’ σύμφωνα με τους αποκρινόμενους προκύπτει πως είναι η υψηλή αμοιβή, η συνάφεια του αντικειμένου εργασίας με αυτό των σπουδών, η πνευματική αλλά και δημιουργική εργασία και σαφώς το ευχάριστο συναδελφικό κλίμα. Αυτές οι θέσεις εργασίας μοιάζουν όνειρο απατηλό στις μέρες μας.

Αυτό το σκηνικό δεν είναι ενθαρρυντικό για κανένα νέο αλλά ειδικά για εκείνους με μεταναστευτικό υπόβαθρο και συσσωρευμένες μειονεξίες όπως φτώχεια, έλλειψη επαρκών προσόντων με βάση τη σύγχρονη αγορά εργασίας, φτωχά κοινωνικά δίκτυα κ.λπ. είναι απελπιστικό. Αυτό το πλαίσιο έχει δημιουργήσει σκέψεις για μια νέα μετανάστευση στους περισσότερους χωρίς όμως να αποτελεί πρώτη επιλογή καθώς αισθάνονται κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας και το βρίσκουν δύσκολο να την εγκαταλείψουν.

Η κρίση και οι επιπτώσεις που έχει επιφέρει στην αγορά εργασίας αλλά και στο σύστημα κοινωνικής προστασίας αφήνει έκθετες μεταξύ άλλων και τις μεταναστευτικές οικογένειες. Από τις αποκρίσεις των ερωτώμενων προκύπτει η σημαντικότητα των κοινωνικών παροχών και επιδομάτων για την αξιοπρεπή διαβίωσή τους. Παρόλα αυτά έχουμε επιστρέψει σε μια εποχή αυστηροποίησης των κριτηρίων όπου η φτώχεια θεωρείται αποδεκτή και η ακραία φτώχεια κρίνεται ως βασικό κριτήριο επιλεξιμότητας για την λήψη μιας ελάχιστης βοήθειας από πλευράς της πολιτείας. Αυτή η κατάσταση όπως πολύ εύστοχα ανέλυσε η ερωτώμενη Ε. έχει δύο αποτελέσματα και σκοπούς την ενίσχυση της παραοικονομίας και ταυτόχρονα την αποτροπή του θανάτου για τους πλέον ασθενέστερους κοινωνικά. Εκεί που το κράτος φαίνεται να αποτυγχάνει ή να αδιαφορεί προκύπτει ότι φορείς της κοινωνίας των πολιτών αναλαμβάνουν δράση και υποστηρίζουν όσους το χρειάζονται (Βλ. ερωτώμενη Γ.). Αξίζει εδώ να σημειώσουμε ότι η πλειοψηφία των ερωτώμενων διακρίνεται από κριτική σκέψη απέναντι στην πολιτική ζωή της χώρας σύμφωνα με τις αποκρίσεις της.

Το βιοτικό επίπεδο των ερωτώμενων αν και επηρεάστηκε δεν ήταν μια τραυματική αλλαγή για τους ίδιους καθώς και πρωτίτερα η καθημερινότητα τους ήταν λιτή και περιελάμβανε τα απολύτως απαραίτητα. Αυτά τα απολύτως απαραίτητα τα διατήρησαν με τις οικονομίες προηγούμενων ετών, μέσω επιδομάτων αλλά και εργασίας των νεότερων μελών. Άλλες κοινωνικές απολαύσεις ή συνήθειες όπως ταξίδια, έξοδοι για φαγητό κ.ο.κ. δεν υπήρχαν εξ' αρχής ενώ άσκοπα έξοδα ή επισκέψεις στην Αλβανία περικόπηκαν. Τέλος, για την υλοποίηση διαφόρων επιθυμιών που δημιουργούνται στα παιδιά όσο μεγαλώνουν η σκληρή δουλειά και αποταμίευση είναι ο τρόπος.

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα επαληθεύεται η υπόθεση εργασίας και συμπεραίνουμε πως οι μετανάστες δεύτερης γενιάς από την Αλβανία πράγματι επιδεικνύουν αξιόλογη εκπαιδευτική πορεία ενώ ταυτόχρονα αυτή δεν φαίνεται να τους εξασφαλίζει την επαγγελματική τους αποκατάσταση και δυναμικά κοινωνική κινητικότητα. Αυτό προκύπτει από τις αποκρίσεις των ερωτώμενων ότι το εμποδίζει η κρίση και η εργασιακή πραγματικότητα που αυτή έχει δημιουργήσει (βλ. ελάχιστες θέσεις εργασίας, υπό-κατώτατος μισθός, χαμηλές αμοιβές, πολλοί προσοντούχοι κ.λπ.). Επιπλέον, η κρίση και οι οικονομικές δυσκολίες πέρα από τις επιπτώσεις στην επαγγελματική αποκατάσταση έχουν οδηγήσει σε υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου.

Σε αυτή τη δύσκολη συνθήκη για την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού οι ερωτώμενοι και οι οικογένειες τους στρέφονται στην κοινωνική πρόνοια. Παρόλα αυτά η εκ νέου αυστηροποίηση των κριτηρίων επιλεξιμότητας φαίνεται να αποκλείει τους Αλβανούς μετανάστες από μια σειρά κοινωνικών επιδομάτων ή / και παροχών που τα προηγούμενα χρόνια δικαιούνταν και ήταν πολύτιμα γι' αυτούς. Από την έρευνα μας ανακύπτουν η εξάρτηση από την οικογένεια και η δυσκολία δημιουργίας δικής τους αναδύεται ως επιπλέον επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Η χειρότερη όμως επίπτωση που αναδύεται μέσω των ευρημάτων είναι η απαισιοδοξία για το μέλλον και η στέρηση της δυνατότητας να ονειρεύονται. Όλα αυτά σε συνδυασμό σκιαγραφούν ένα μείγμα που καταληκτικά θα λέγαμε πως περιορίζει τη δεύτερη γενιά μεταναστών από την Αλβανία σε μια συγκεκριμένη κοινωνική θέση και δεν προάγει την κοινωνική κινητικότητα.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

1. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ) (2015). Νόμος Υπ' Αρ. 4332/2015 'Τροποποίηση διατάξεων Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας. Τροποποίηση του Ν. 4251/2014 για την προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στις οδηγίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου 2011/98/ΕΕ σχετικά με την ενιαία διαδικασία υποβολής αίτησης για τη χορήγηση στους πολίτες τρίτων χωρών ενιαίας άδειας διαμονής και εργασίας στην επικράτεια κράτους – μέλους και σχετικά με κοινό σύνολο δικαιωμάτων για τους εργαζομένους από τρίτες χώρες που διαμένουν νομίμως σε κράτος – μέλος και 2014/36/ΕΕ σχετικά με τις προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής πολιτών τρίτων χωρών με σκοπό την εποχιακή εργασία και άλλες διατάξεις'. Αρ. Φύλλου 76, Αθήνα

Ελληνόγλωσση

1. Ασπάσιος, Δ., Νίκας, Χ., & Κουτσουπιάς, Ν. (2014). "Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η επίδρασή της στους Αλβανούς μετανάστες". *Τετράδια Ανάλυσης Δεδομένων*, Τεύχος 15^ο, σελ. 42-53
2. Γαλατά Β. (2018). "Διαδρομές Επαγγελματικής Κινητικότητας κατά την Περίοδο της Κρίσης Αλβανών Μεταναστών που Απέκτησαν την Ελληνική Ιθαγένεια". *Ο Κόσμος της Εργασίας*, Τεύχος 5^ο, σελ. 11-34
3. ΕΛΣΤΑΤ, *Ειδική έρευνα για τη θέση στην αγορά εργασίας των μεταναστών και των άμεσων απογόνων τους*, Δελτίο Τύπου της 20ης Νοεμβρίου 2015
4. Ζωγραφάκης Σ. - Κασίμης Χ. (2014), "Ελληνική Οικονομία και μετανάστες: Χτες... σήμερα... αύριο", στο Μασουράκης Μ. - Γκόρτσος Χ. (επιμ.) (2014). *«Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής»*. (σελ. 381-396). Ελληνική Ένωση Τραπεζών
5. Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α., Μητράκος, Θ., (2009). *Τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία*. Ι.ΜΕ.ΠΟ

6. Καβουνίδη Τζ. – Χολέζας Ι., (2013). *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
7. Κασιμάτη Κ. (2004). *Δομές και Ροές: Το φαινόμενο της κοινωνικής και επαγγελματικής κινητικότητας*. Αθήνα: Gutenberg
8. Κασιμάτη Κ. (2006). «Η ένταξη των Αλβανών Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία (από διηγήσεις Αλβανών και Ελλήνων)». στο Παπαδοπούλου Δ. – Μπάγκαβος Χ.(2006). *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*.(σελ. 353-411). Αθήνα: Gutenberg
9. Λάλαϊ Γ., (2012). *Θεσμική και κοινωνική ένταξη μεταναστών δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα*. (Πτυχιακή Εργασία). ΤΕΙ Κρήτης: Τμήμα Κοινωνικής Εργασία
10. Μαρούκης Θ. (2010). *Οικονομική Μετανάστευση στην Ελλάδα: Αγορά Εργασίας και Κοινωνική Ένταξη*, Αθήνα: Παπαζήση
11. Μητράκος Θ. (2013). «Η συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία: Μετά – ανάλυση των εμπειρικών ευρημάτων». *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, Τεύχος 8ο, σελ. 87-106. Αθήνα: Διώνικος
12. Μπέλλας Χ. – Ροζάκου Κ. (2012). «Η έμμοσθη οικιακή εργασία μεταναστριών: Οψεις κοινωνικής ένταξης στην Ελλάδα της κρίσης» στο Μπέλλας Χ. (επιμ.) (2012). *Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης* (σ. 443–481). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αιγαίου
13. Μωυσίδης Α. – Παπαδοπούλου Δ., (επίμ.) (2011). *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική
14. Παπαδοπούλου Δ., (2012). *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Τόπος
15. Παπαδοπούλου Δ. (2016). “Καινοτόμες και Ανθεκτικές Πολιτικές Ένταξης των Μεταναστών στην Αγορά Εργασίας κατά την Περίοδο 2010 – 2013”. *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση. Ειδική Έκδοση για τη Μετανάστευση και τη Μεταναστευτική Πολιτική*
16. Παρασκευοπούλου – Κόλλια Ε. (2008). “Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις”. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, Volume 4, Number 1

17. Ρομπόλης Σ. (2011). «Οικονομική Κρίση, Αγορά Εργασίας, Μετανάστευση» στο Μουσιδής Α. – Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.) (2011). *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα*. (σελ. 51-78). Αθήνα: Κριτική
18. Χρυσάκης Μ. - Γαλατά Β. (2016), “Η κοινωνική ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς”, στο Κονιόρδος Σωκράτης (επιμ.), *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΚΕ*, Αθήνα: Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία, σελ. 732-745.
19. Χρυσάκης Μ. – Μπαλούρδος Δ. – Τραμουντάνης Α. (2012). “Συμμετοχή των μεταναστών δεύτερης γενιάς στο εκπαιδευτικό σύστημα και ένταξη στην αγορά εργασίας”. στο Μουρίκη Α., Μπαλούρδος Δ., Παπαλιού Ο, Σπυροπούλου Ν., Φαγαδάκη Ε. και Φρονίμου Ε. (επιμ.) (2012). *Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας: Όψεις της Κρίσης* (σελ.127-160). Αθήνα: Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, ΕΚΚΕ

Ξενόγλωσση

1. Chaloff J. –Dumont J.C. – Liebig T. (2012). ‘The Impact of the Economic Crisis on Migration and Labour Market Outcomes of Immigrants in OECD Countries’ at CESifo DICE Report: pp. 39-47
2. Esteban M. et al. (2016). *Measuring Social Capital and Support Networks of Young Immigrants*. Barcelona: University of Barcelona, Faculty of Education
3. Fix, Michael, Demetrios G. Papademetriou, Jeanne Batalova, Aaron Terrazas, Serena Yi-Ying Lin, and Michelle Mittelstadt. (2009). *Migration and the Global Recession: A Report Commissioned by the BBC World Service*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
4. Gemi E. (2016). «Albanian migration in Greece and Italy: understanding the links between integration pattern and transnational mobility», *Studi emigrazione. Etudes migrations Le migrazioni dall’Europa centro-orientale a quella meridionale: tendenze e problemi negli anni della crisi* (202):237-256
5. Robson C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg
6. Lazarescou D. – Kouzas Y. (2017). “The careers of migrant domestic workers in Greece: Perceptions of Intraoccupational Mobility and Status. Differentiation in times of crisis”. in Psimmenos I. (ed.) (2017) *Unveiling Domestic Work in Times*

- of Crisis*. Journal of Modern Greek Studies, Special Section, vol. 35, no 1, pp. 67-88 Johns Hopkins University Press
7. Maroukis, Thanos. (2013). “Economic Crisis and Migrants’ Employment: A View from Greece in Comparative Perspective.” *Policy Studies* 34 (2): 221–237.
  8. Mason J., (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
  9. Michail D. (2013). “Social Development and Transnational Households: Resilience and Motivation for Albanian Immigrants in Greece in the Era of Economic Crisis”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 13:2, 265-279
  10. Papadopoulos A. – Fratsea L. (2013). “Between Insecurity and Integration: Sub-Saharan African in Crisis-stricken Greece”. *Regions Magazine* 289 (1), pp. 5–9.
  11. Psimmenos I. (2017). “Introduction: Unveiling Domestic Work in Times of Crisis” at Psimmenos I. (ed.) (2017). *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis*. Journal of Modern Greek Studies, Special Section, vol. 35, no 1, pp. 1-16. Johns Hopkins University Press
  12. Skamnakis Ch. – Malekaki F. (2017). “Domestic Work and Welfare Values of Migrant Women in Modern Greece: The Juncture of a Dual Process of Exclusion” at Psimmenos I. (ed.) (2017). *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis*. Journal of Modern Greek Studies, Special Section, vol. 35, no 1, pp. 111-128. Johns Hopkins University Press
  13. Xypolytas N. – Vassilikou K. – Fouskas Th. (2017). “Migrant Domestic Workers: Family Community, and Crisis” In Psimmenos I. (ed.) (2017). *Unveiling Domestic Work in Times of Crisis*. Journal of Modern Greek Studies, Special Section, vol. 35, no 1, pp. 89-110, Johns Hopkins University Press

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: Οδηγός Συνέντευξης

Περιορισμοί: Μετανάστης / -τρια 2^{ης} γενιάς από την Αλβανία ηλικίας 20-30 ετών.

Βασικές πληροφορίες: Όνομα, Ηλικία, Φύλο, Ηλικία εισόδου στη χώρα, Εκπαιδευτικό επίπεδο, Εργασιακή κατάσταση.

Οικογενειακό Περιβάλλον

- Πότε αποφάσισαν οι γονείς σου να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα; Γιατί;
- Περιέγραψε μου τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα: Που εργάζονταν, με τι καθεστώς εργασίας, που μένατε, πως ένιωθες, πως ήταν μια τυπική μέρα;
- Δουλεύουν αυτή την εποχή;
Αν ναι, σε τι δουλειές; **Αν σε δουλειές παρόμοιες με τις αρχικές:** Έψαξαν για άλλου είδους δουλειές; Τι δυσκολίες βρήκαν; Πώς σου φαίνονται αυτές οι δουλειές;
Αν σε δουλειές καλύτερες από τις αρχικές: Πώς τις βρήκαν;
- Που ζουν οι γονείς σου σήμερα;
Αν επέστρεψαν στην Αλβανία: Γιατί;

Εκπαιδευτική Πορεία

- Σε ποια τάξη πρωτοπήγες στο ελληνικό σχολείο;
- Ένιωσες να εντάσσεται εύκολα στην τάξη;
Αν όχι: Τι δυσκολίες συνάντησες;
- Στα μαθητικά σου χρόνια είχες υποστήριξη από φροντιστήρια / ιδιαίτερα;
Αν ναι, σε ποιες τάξεις / μαθήματα;
Αν όχι, γιατί;
- Πως θα χαρακτήριζες τις επιδόσεις σου στα μαθήματα; Γιατί;
- Σε τι λύκειο πήγες και γιατί;
- Σε παρότρυναν να σπουδάσεις οι γονείς σου; Γιατί; Πώς;
- Έδωσες πανελλήνιες;

Αν ναι: Πώς τα πήγες; Πέρασες σε ΑΕΙ / ΤΕΙ; Με τη πρώτη φορά; Αν όχι: Τι έφταιξε τη πρώτη φορά;

Αν όχι: Γιατί δεν έδωσες; Το μετανιώνεις;

- Ποια εκπαιδευτική βαθμίδα έχεις ολοκληρώσει;
  - Πόσα χρόνια σου πήρε; Γιατί;
  - Έχεις υποστεί ποτέ σχολικό εκφοβισμό βασισμένο στη καταγωγή σου;
- Αν ναι:** Μίλησε μου γι' αυτό. Πώς σε επηρέασε;
- Έχεις κάποιον ακαδημαϊκό στόχο που θα ήθελες να πετύχεις τα επόμενα χρόνια;

Εργασιακή Πορεία

- Μίλησε μου για την πρώτη σου εργασιακή εμπειρία: Σε ποια ηλικία, με τι καθεστώς εργασίας, τι δουλειά ήταν, πως τη βρήκες, για πόσο καιρό εργαζόσουν εκεί και γιατί.

- Έχεις αλλάξει αρκετές δουλειές;

Αν ναι: Γιατί;

- Τι δουλειές έχεις κάνει;
- Πως ψάχνεις για να βρεις δουλειά; (Στρατηγικές)
- Αυτή την εποχή εργάζεσαι;

Αν ναι: Βρήκες εύκολα αυτή τη δουλειά; Πώς τη βρήκες; Είναι σχετική με τα εκπαιδευτικά σου προσόντα; Νιώθεις ικανοποιημένος /-η; (Αν όχι: Γιατί; Τι σκέφτεσαι να κάνεις;)

Αν όχι: Τι είναι αυτό που σε δυσκολεύει να βρεις δουλειά; Ανέλυσε.

- Ποιες είναι οι επαγγελματικές σου στοχεύσεις / προσδοκίες; Περιέγραψε μου την ιδανική δουλειά για σένα.
- Σκέφτεσαι μια εκ νέου μετανάστευση; Γιατί;

Οι Επιπτώσεις της Κρίσης

- Τι αλλαγές έχεις δει στη καθημερινότητα σου τα τελευταία 10 χρόνια που βρισκόμαστε σε οικονομική κρίση;

- Πως θεωρείς ότι μέσα στα χρόνια της κρίσης έχει μεταβληθεί ο τομέας της εργασίας; Τι έχει αλλάξει; Ειδικά για τους νέους με μεταναστευτική καταγωγή. Γιατί;
- Πως βλέπεις να έχει επηρεάσει η κρίση την κοινωνική ζωή; Έχουν αλλάξει οι συναναστροφές σου; Οι κοινωνικές απολαύσεις σου; Οι δυνατότητές σου;
- Έχεις λάβει εν μέσω κρίσης κάποιο κοινωνικό επίδομα; Ποιο;
- Ποιο κομμάτι της ζωής σου νιώθεις ότι έχει επηρεαστεί πιο πολύ; Ανέλυσε.

